
ŠTÚDIE

BRATISLAVA AKO POSÁDKOVÉ MESTO (1867 – 1914)*

VOJTECH DANGL

DANGL, V.: Bratislava as the Garrison Town (1867 – 1914). *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 6-31, Bratislava.

On the background of development of the armed forces of the Monarchy following the Austro-Hungarian Settlement and organizational transformation thereof, the study monitors the position of Bratislava as the second largest garrison town in the territory of Slovakia and the third largest in Hungary, which was the seat of headquarters of the V. Corps of the Imperial and Royal Army, as well as headquarters of the IV. Honved regiment and many of their subordinated units. The text specifies subordination and dislocation of these units and brings a coherent description of the barracks construction development in Bratislava, including financial cost of implementation thereof. In detail, it deals with the questions of economic benefits of the presence of garrisons for the town, monitors the social and cultural relations between citizens and members of the armed forces, as well as their benefits for both parties. Especially, it highlights the role of military music, officer and burgher casinos, influence of the officer corps on creation of the social code and moral laws of the society, the army's help at natural disasters, the effect of officers and cadets on sports development in the given region, etc. Special attention is also paid to the issues related with duels, which had become the most significant phenomenon of the idiomatic code of officer honour. The work arrives at a conclusion that the second highest number of duels in Hungary took place in Bratislava, right after Budapest, searching for reasons for this phenomenon. In conclusion, the author outlines the complexity of the issue of the army's relation to burgher society and adds that we have yet to wait for a more in-depth analysis in this aspect, also in connection with the history of our capital. *Military History. Austria-Hungary. Garrison in Bratislava in 1867 – 1939.*

---

*Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11 a projektu VEGA 2/0139/13 „Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí“.

Bratislava a blízke okolie bola z vojenského hľadiska pre svoju výhodnú zemepisnú polohu pri sútoku Dunaja a Moravy odpradáva považovaná za strategicky dôležitú oblasť. Úžina medzi Devínom, respektíve poslednými výbežkami Malých Karpát a Hainburskými vrchmi, poskytovala výhodné podmienky nielen na obranu v smere a proti smeru toku týchto riek, ale tvorila výhodný nástupový priestor aj pre vojenské ťaženia a stala sa dôležitou križovatkou obchodných ciest spájajúcich oblasť horného Podunajska s Karpatskou kotlinou. Vojenský význam oblasti vzrástol najmä v časoch tureckej expanzie a protihabsburských stavovských povstaní, keď sa zvýšila dôležitosť obrany nástupovej cesty na Viedeň a Bratislava sa stala od roku 1536 do konca 18. storočia hlavným mestom Uhorského kráľovstva, kam sa presťahovali ústredné úrady z Budína. Mesto a jeho okolie zohrali dôležitú úlohu ako obranný pilier a zásobovacie centrum aj začiatkom 19. storočia počas napoleonských vojen, a pri Lamači roku 1866 sa odohrala posledná bitka prusko-rakúskej vojny. Porážka rakúsko-uhorských vojsk v tejto vojne viedla k zásadným štátoprávnym zmenám vo vnútri habsburského súštátia v podobe rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867 i so všetkými z toho vyplývajúcimi negatívnymi konzekvenciami pre národný život Slovákov. Skúsenosti z porážky vo vojne s Pruskom a nové štátoprávne usporiadanie mali za následok výrazné zmeny v organizačnej prestavbe armády, ktoré sa dotkli aj samotnej Bratislavy privlastňujúcej si v tom čase pozíciu „druhého mesta v Uhorsku“.¹

***

Branná moc Rakúsko-Uhorska sa od roku 1868 delila na cisársku a kráľovskú armádu (*Kaiserliche und königliche Heer*), cisárske a kráľovské vojnové loďstvo (*Kaiserliche und königliche Kriegsmarine*), cisársko-kráľovskú vlastibranu (*Kaiserliche und königliche Landwehr*), uhorskú kráľovskú vlastibranu (*Magyar királyi honvédség*), cisársko-kráľovskú domobranu (*Kaiserliche-königliche Landsturm*) a uhorskú kráľovskú domobranu (*Népfelkelés*). Do tejto štruktúry bola zadelená aj chorvátsko-slavónska domobrana (*Hrvatsko domobranstvo*). Tieto zložky branných síl boli od roku 1868 doplňované na základe všeobecnej brannej povinnosti, ktorá sa vzťahovala na všetkých občanov mužského pohlavia uznaných za schopných vojenskej služby, a to od dovŕšenia veku 19 rokov do 42 rokov.² Podľa branného zákona, ktorý bol počas dualizmu viackrát novelizovaný, 80 percent ročného kontingentu nováčikov sa zaraďovalo k jednotkám spoločnej armády, ktorá sa skladala z cisárskej a kráľovskej armády a vojnového loďstva a podliehala rišskemu ministerstvu vojny vo Viedni. Vlastibrany sa vo všeobecnosti považovali za tzv. národné vojská, pričom podľa príslušného paragrafu branného zákona uhorské honvédstvo bolo považované za doplňujúcu zložku ozbrojených síl, ktorá je „...povolaná v období vojny na podporu armády

¹ *Pozsony vármegye. Pozsony szabad királyi város. Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy.* Budapest : Apollo, b. r. v., s. 131, tiež DUDEKOVÁ, Gabriela. „Druhé mesto Uhorska“. Mentálne obrazy Prešporka na prelome 19. a 20. storočia v reprezentačných publikáciách. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 88. ISBN 978-80-89396-21-4.

² Na odvody boli každoročne pozývané štyri vekové triedy, resp. ročníky, od roku 1889 tri vekové triedy. Samotnému aktu odvodu predchádzal zložitý proces losovania, ktorého účelom bolo stanoviť postup, podľa ktorého branci boli v rámci svojho odvodového ročníka zaradení do kontingentu nováčikov alebo do náhradnej zálohy a pridelení buď k spoločnej armáde, alebo v Uhorsku k honvédstvu. Veliacou rečou spoločnej armády a Landwehru bola nemčina, uhorskej vlastibrany, ktorá v čase mieru podliehala uhorskému ministerstvu vlastibrany, maďarčina.

a vnútornú obranu, v období mieru výnimočne na udržiavanie vnútorného poriadku a bezpečnosti”.³ V uhorskej domobrane boli povinní slúžiť občania, ktorí z rôznych príčin neboli odvedení k spoločnej armáde, ani k honvédstvu, a mala sa na základe rozkazu panovníka zvolávať v prípade ohrozenia krajiny na podporu ozbrojených síl.⁴

Prestavba branných síl monarchie v období dualizmu prekonala viacero zmien a snahou o modernizáciu, najmä v posledných rokoch pred vypuknutím prvej svetovej vojny, sa usilovala prispôbiť prudkému rozvoju branných síl svojho spojenca, Nemecka. V organizačnej štruktúre armády Bratislava naďalej hrala dôležitú úlohu, napriek skutočnosti, že v dôsledku zmien v zahraničnopolitickej orientácii, a tým aj vo vojenskostrategických zámeroch ríše, strácali bývalé pevnosti na význame, stávali sa miestami sústredovania a ubytovania vojsk, rozvoja kasární a vojenských posádok, a využívali sa ako vojenské sklady, zásobovacie centrá.⁵ Dobový časopis *Nyugatmagyarországi Híradó*, opierajúc sa o historické poznatky z minulosti, vymenováva množstvo komponentov dokladajúcich previazanosť mesta s armádou a odkázanosť armády na mestá. Zdôrazňuje, že tento vzájomný vzťah, predovšetkým v oblasti logistiky, ale aj v iných oblastiach vojenských priorit, je pre úspech každej vojenskej operácie nevyhnutný a historicky daný. „Úspech vojenských operácií závisí hlavne od toho, do akej miery sa podarí postarať o efemérne potreby armády a tieto zaistiť... Ak mestá v stredoveku mali strategický význam – v súčasnosti ho majú dvakrát väčší“ – konštatuje autor článku.⁶

³ 1868. évi törvényczikk a honvédségről. In *A magyar honvédelmi törvény. Szentesített 1868. december 5-én.* Pest 1868, § 1.

⁴ K vývinu organizačnej prestavby v armády v období dualizmu: ALLMAYER-BECK (LESSING). *Die k. u. k. Armee 1848 – 1914.* München – Gütersloch – Wien, 1974; BARCY, Zoltán – SOMOGYI, Gyula. *Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyneruhái és fegyverzete 1868 – 1918.* Budapest : Corvina, b. r. v.; BERKÓ, Iván. *A magyarság a régi hadseregben.* Budapest 1926; DANGL, Vojtech. *Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska).* Bratislava : Typoset, 2009, s. 75-135. ISBN 978-80-970264-7-9; DANGL, Vojtech. Organizácia rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In *Sešity príspevků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády*, roč. VI, 1977, č. 4-5, s. 67-134; DANGL, Vojtech. Organizácia rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko (1868 – 1914). In *Historie a vojenství*, 32, 1983, č. 4, s. 78-98; DANGL, Vojtech. *Bitky a bojiská v našich dejinách / 2. Od vzniku stálej armády po prvú svetovú vojnu.* Bratislava : Perfekt, 2007, 231-240. ISBN 978-80-8046-374-8; DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III (1711 – 1914).* Bratislava : MO SR, 1996. ISBN 80-88842-02-6; *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, zv. V. Die bewaffnete Macht.* Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987. ISBN 3-7001-0217-8; JÓZSA, György, Gábor. *Ferenc József zászlai alatt (1848 – 1914).* Budapest : Corvina, 1990. ISBN 963-13-2598-9; *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády.* Praha : Nakladatelství Elka Press, 2003, s. 275-532. ISBN 80-902745-5-2; ROTHENBERG, Gunter, E. *The Army of Francis Joseph.* West Lafayette, Indiana : Purdue University Press, 1976; STONE, Norman. Army and society in the Habsburg Monarchy 1900 – 1914. In *Past and Present*, 1966, č. 33, s. 95-111; SEGEŠ, Vladimír. Slováci v habsburskej armáde – aspekt etnicity a identity. In *Studia Academica Slovaca 39. Prednášky XLVI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 215-226; WREDE, Alfons – SEMEK, Alois. *Geschichte k. und k. Wehrmacht*, d. I – VI. Wien 1898 – 1908.

⁵ Tento proces prebiehal v celej monarchii a dotkol sa predovšetkým územia Čiech, kde pevnostný systém budovaný pôvodne proti Prusku strácal na význame. Modernizovať sa začali najmä pevnostné systémy na hraniciach Ruska, proti Srbsku, Turecku a Čiernej Hore. Tento trend sa dá zaznamenať aj na území dnešného Slovenska v súvislosti s pôvodnými protitureckými pevnosťami, ako napríklad Nové Zámky, Košice. Komárno, Leopoldov, Bratislava a i.

⁶ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 22. 12. 1912.

Bratislava aj podľa názoru hlavného velenia patrila medzi tie mestá, ktoré spĺňali požiadavky vojenskej správy nielen z geografického a strategického hľadiska, ale aj v súvislosti s požiadavkami samotnej organizačnej prestavby ozbrojených síl monarchie, predovšetkým jeho administratívno-vojenského usporiadania. Nezanedbateľnú úlohu pri tomto rozhodnutí hrala relatívna blízkosť k dvom najväčším mestám a politicko-vojenským centráram monarchie – Viedni a Budapešti. V posledných desaťročiach 19. storočia okrem dopravných a demografických predností dôležitú úlohu vzájomnej väzby armády a mesta hral aj proces priemyselňovania, výstavba podnikov a prevádzok naviazaných na objednávky zo strany vojska.⁷ Podľa zoznamu vyhotoveného vojenskou správou začiatkom prvej svetovej vojny z 208 podnikov poverených v Uhorsku zásobovaním armády sa 16 nachádzalo v Bratislave.⁸

Na teritóriu monarchie bolo po roku 1868 zriadených 15, od roku 1909 16 armádnych zborov, z ktorých 6 bolo dislokovaných v Uhorsku. Dva z nich s veliteľstvami v Bratislave a v Košiciach boli doplňované zo žúp z územia dnešného Slovenska s čiastočným presahom aj na územia dnešného Maďarska a Ukrajiny. Pešie pluky spoločnej armády v podriadenosti V. bratislavského zboru boli plne alebo čiastočne doplňované predovšetkým z Bratislavskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Tekovskej, Komárňanskej, Oravskej, Hontianskej, čiastočne Ostrihomskej a Rábskej župy.⁹ Tento systém sa zachovával v peších jednotkách, ale vzhľadom na prenikanie techniky do armády, na stále väčšiu potrebu špecializácie, bol u ostatných, najmä technických zbraní, rozptýl nováčikov väčší.

V rámci výstavby uhorskej kráľovskej vlastibrany územie Slovenska bolo zahrnuté tiež do dvoch honvédskejších doplňovacích oblastí s veliteľstvami v Bratislave a Košiciach. Veliteľstvá peších plukov, v dobe mieru podliehajúce veliteľstvu IV. honvédskej oblasti so sídlom v Bratislave, sa nachádzali v Bratislave, Trenčíne, Nitre a Banskej Bystrici. Tri prápory

⁷ K priemyselňovaniu a zbrojárskej výrobe pozri LIPTÁK, Lubomír. Zbrojárska výroba a urbanizácia na Slovensku v 19. a 20. storočí. In *Armáda, mesto spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a svislosti). Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összejűggések)*. (Zost. DANGL, Vojtech, VARGA, J. János) Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 332-348; HOLEC, Roman. Hospodárske súvislosti vzťahu mesta a armády na začiatku 20. storočia, Tamže, s. 284-293; OBUCHOVÁ, Viera. *Priemyselná Bratislava*. Bratislava : Albert Marenčin. Vydavateľstvo PT, 2009. ISBN 978-80-89218-99-8.

⁸ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava : LSBK Trenčín, 201/kt. 915.

⁹ Spoločné vojsko Rakúsko-Uhorska pozostávalo z pechoty, jazdeckta a delostrelectva, ako aj rôznych jednotiek pomocných vojsk, tyla a služieb, ktoré sa spájali v armádnych zboroch. Obvodné vojenské doplňovacie veliteľstvá podliehali oblastným vojenským veliteľstvám, ktorých pôsobnosť sa kryla s územím zborových veliteľstiev. V rámci takticko-operačného zoskupenia vojsk armádny zbor (*Armeekorps, hadtest*) bol predposledným stupňom organizačného členenia armády, kde sa v divíziách, brigádach ešte tri samostatné zložky ozbrojených síl, tzn. spoločné vojsko, vlastibrana a domobrana v prípade vojnového nebezpečenstva spájali pod spoločné velenie. Zborovým veliteľstvám podliehali v čase mieru spravidla dve, výnimočne tri pešie divízie, jazdecká brigáda, delostrelecká brigáda a príslušný počet technických, spojovacích a tylových jednotiek. V čase vojny sa zlúčením dvoch, prípadne troch peších divízií mal vytvoriť armádny zbor, a to tak, že k divíziám spoločnej armády sa pripojila jedna honvédska divízia, resp. divízia Landwehru, a oddiel ťažkých húfnic. Pešie, jazdecké a delostrelecké divízie mali spravidla dve, výnimočne tri i viac brigád. Základným článkom organizačnej štruktúry branných síl monarchie boli pešie, jazdecké a delostrelecké pluky, ktoré sa členili na prápory a stotiny, resp. jazdecké prápory (koruhvy) a stotiny (švadróny), a delostrelecké oddelenia a batérie. Hlavnou údernou silou pozemných vojsk spoločnej armády bola pechota, ktorá v roku 1903 tvorila asi 62 % mužstva.

13. bratislavského kráľovského honvédskeho pešieho pluku, bezprostredne podliehajúce 73. pešej brigáde v Bratislave, boli v roku 1914 taktiež dislokované v meste. Vzhľadom na skutočnosť, že delostrelectvo sa pri honvédstve začalo budovať až po roku 1912, samostatný honvédske delostrelecký pluk alebo oddiel sa tu nenachádzal a neboli tu dislokované ani väčšie celky honvédskech husárskych jednotiek.¹⁰ Vnútorne zmeny mierovej organizácie V. bratislavského armádneho zboru odzrkadľujú nižšie uvedené schémy mierovej organizácie v rokoch 1890 a 1914. (Pozri prílohy č. 1, 2).¹¹

V súvislosti s nadväznosťou na spomínané zborové veliteľstvá a vďaka vhodným podmienkam, bolo zastúpenie jednotlivých druhov zbraní v samotnom meste pestré. V roku 1890 sa v Bratislave okrem veliteľstva V. armádneho zboru nachádzalo veliteľstvo 14. pešej divízie a 27. pešej brigády a boli tu dislokované všetky štyri prápory 72. pešieho pluku spoločnej armády, založeného pôvodne roku 1860, vrátane obvodného doplnovacieho veliteľstva pluku. Tento pluk nadväzoval na tradície 2., od roku 1857 4. pešieho pluku, doplnovaného od roku 1781 najmä z Bratislavskej a Nitrianskej župy. V predvečer prvej svetovej vojny bola situácia obdobná, ale zo štyroch práporov 72. pešieho pluku boli v meste dislokované iba tri. V posledných desaťročiach pred vypuknutím vojny mal v Bratislave svoju posádku aj 19. poľný strelecký prápor. Z peších útvarov armády bol sem v septembri 1906 dočasne premiestnený na posilnenie strážnej služby 4. prápor 71. trenčianskeho pešieho pluku. IV. oblastnému veliteľstvu honvédstva, umiestnenému v Bratislave roku 1868, podliehali veliteľstvo 73. honvédskej pešej brigády, veliteľstvo 37. honvédskej pešej divízie a 1. 2. a 3. prápor 13. honvédskeho pešieho pluku, taktiež dislokované v meste.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa Bratislava stala sídlom 22. honvédskej husárskej stotiny, ktorá tu zostala do uskutočnenia vnútornej reorganizácie tohto druhu zbrane roku 1874. V poslednom desaťročí pred vypuknutím prvej svetovej vojny dislokovali z jazdeckých útvarov roku 1901 do Bratislavy veliteľstvo 5. bratislavského cisárskeho a kráľovského husárskeho pluku, ktoré ale čoskoro predisponovali do Komárna. V meste sa roku 1914 nachádzalo aj veliteľstvo 2. jazdeckej divízie a štáb 16. jazdeckej brigády V. zboru. Na istý čas tu boli umiestnené aj husárske švadróny spoločnej armády a uhorského honvédstva, ako aj jazdecký delostrelecký oddiel.

Z delostreleckých útvarov sa pred vojnou v Bratislave nachádzalo veliteľstvo 5. delostreleckej brigády cisárskeho a kráľovského poľného delostrelectva, boli tu dislokované časti jej podliehajúceho 14. a 13. pluku poľného delostrelectva spoločnej armády a 5. pluku poľných húfníc. Dočasne tu bol umiestnený aj 15. pluk poľného delostrelectva a 5. pluk

¹⁰ V tejto súvislosti treba brať do úvahy, že menšie delostrelecké i jazdecké, ako aj tylové jednotky boli začlenené aj do väčších organizačných celkov pechoty a jazdectva. Dislokáciu husárskych plukov uhorskej vlastibrany roku 1914 pozri *A m. kir. honvédség hadrendje békében. Az 1914 év tavaszán történt helyőrségváltoztatások után.* Budapest 1914; Tiež BALLA, Tibor. *A magyar királyi honvéd lovasság 1868 – 1914.* Budapest : Balassi Kiadó, 2000, s. 163-165. ISBN 963-506-355-5; DANGL, Vojtech. *Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska).* Bratislava : Typoset, 2007, tab. č. 2, s. 134. ISBN 978-80-970264-7-9.

¹¹ Spracované podľa *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1890.* Wien 1889, s. 102-103; VHA Bratislava, Špeciálne zbierky, mikrofilm č. 164/72; EHNL, M. Die öst.-ung. Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einleitung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914. In *Ergänzungsheft 9 Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg.* Wien 1934, časť tabuľková; Tiež DANGL, ref. 10, s. 100, príloha č. 1, s. 101, príloha č. 3.

ťažkých húfnic, podliehajúce 33. pešej divízii v Komárne, kým vyššie uvedené útvary podliehali 27. pešej divízii v Bratislave. Možno spomenúť aj menšie jednotky tylového zabezpečenia, 1. pioniersky (ženijný) prápor, 5. vozatajský oddiel, 19. sanitárny oddiel, ako aj pechotnú kadetskú školu cisárskej a kráľovskej armády založenú roku 1869, ktorú v priemere navštevovalo cca 120 poslucháčov. Okrem toho tu bola zriadená aj vojenská vyššia reálka a zborová dôstojnícka škola pri zborovom veliteľstve.¹²

Vo väčšine prípadov išlo o jednotky a útvary s nenaplnenými mierovými počtami, u honvédskych útvarov najmä na tzv. rámcových stavoch, resp. z kapacitných, taktických, hospodárskych, ale aj z politických dôvodov neboli pluky sústredené v jednom meste kompletne, ale skôr po jednom, dvoch či troch práporoch, alebo po stotinách. Navyše ich migrácia, organizačné zmeny a presuny boli veľmi časté. To vysvetľuje prekvapivú skutočnosť, že kým napr. predpísaný mierový počet pešieho pluku spoločnej armády bol roku 1904 určený na 85 dôstojníkov a 1 562 príslušníkov mužstva, napriek sústredeniu relatívne širokého spektra zbraní v Bratislave, dobové štatistiky z roku 1900 vykazujú „iba“ 3 308 príslušníkov spoločnej armády a 877 príslušníkov honvédstva a roku 1914 4 762 vojakov, poddôstojníkov a dôstojníkov sústredených v meste. Aj tak to bola podľa výkazu z roku 1900 druhá najväčšia posádka na území dnešného Slovenska a tretia najväčšia v Uhorsku.¹³ Pri porovnaní civilistov a uniformovaných príslušníkov miestnej posádky, títo roku 1900 tvorili 6,8 % z celkového mestského obyvateľstva.¹⁴

Zmena pôvodne exteritoriálneho systému doplňovania armády na doplňovanie z relatívne blízkeho okolia mala vplyv aj na národnostné zloženie týchto útvarov, čo sa veľmi markantne prejavilo najmä pri 72. bratislavskom pešom pluku spoločnej armády, ale aj pri 13. pešom pluku uhorskej vlastibrany, ktoré boli dislokované v Bratislave. Oficiálne štatistické údaje z roku 1900 vykazujú v prípade 72. bratislavského pešieho pluku 50 %-né, roku 1914 51 %-né a roku 1918 65 %-né, a v prípade 13. pešieho pluku uhorskej vlastibrany v roku 1914 51 %-né a roku 1918 38 %-né zastúpenie Slovákov.¹⁵ Slovenčina teda znela nielen

¹² *Eintheilung und Dislokation der k. und k. Heeres im Frieden nach durchgeführtem Garnisons-Wechsel im Herbst 1893* (Hadtörténelmi Levéltár (HL) Budapešť, HFP, 1589/1893 eln.); *Friedens-Ordre de bataille und Dislokationsübersicht – K. u. k. Korpskommando* (VHA Bratislava, IV. HKP, 2947/1914 eln.); *A m. kir. honvédség hadrendje békében. Az 1914. év tavaszán történt helyőrség változtatások után* (VHA Bratislava, HM, 4840/1914 eln.); *A m. kir. kormány 1900, 1906, 1912 évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest 1901, 1906, 1914, časť 10 – M. kir. Honvédelmi ministerium, príslušné tabuľky. Z odbornej literatúry porovnaj DANGL, ref. 10 s. 75-135; SZANTER, Lajos. A tábori tüzérség fejlődése 1849 – 1914 között. In *A magyar tüzérség kialakulása és fejlődése* (Szerk. Enzsöl Gyula). Budapest : Zrínyi Kiadó, 1992, s. 118-123; RÉZ, László. A magyar tüzérség 1715-től 1914-ig. In *A magyar tüzér. A magyar tüzérség története* (Szerk. Felszeghy Ferenc). Budapest, 1938 s. 106-114; *Die Habsburgermonarchie*, ref. 4, s. 439- 452; BALLA, ref. 10, prílohy s. 155-166; WREDE – SEMEK, zv. I. ref. 4.

¹³ Porovnaj *A magyar városok statisztikai évkönyve*. 1. évfolyam. Budapest 1912, tab. 30, s. 122; DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2006, s. 83. ISBN 13-978-80-224-0919-3.

¹⁴ Tamže, s. 92.

¹⁵ Tamže, tabuľka č.1, s. 106 a tabuľka č. 3, s. 108. V tejto súvislosti treba upozorniť na známe praktiky tzv. štatistickej hungarizácie, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou zastúpenie Slovákov v menovaných plukoch znižuje. Podrobnejšie tamže, s. 102-130; K asimilačným procesom v armáde tiež DANGL, Vojtech. Uhorský snem a asimilačné tendencie v armáde (1889 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 3-4, s. 3-21. Najvyššie zastúpenie Slovákov roku 1900 až 95 %-né, roku 1914 85 %-né a roku 1918 80 %-né mal 71. trenčiansky cisársky a kráľovský peší pluk (tzv. drotársky).

v kasárenských barakoch (v týchto plukoch bola slovenčina uznaná aj ako plukovný jazyk, teda jazyk vojenského výcviku, ktorý mali ovládať aj dôstojníci), ale aj medzi samotnými vojakmi na verejnosti.

***

Približne od druhej polovice osemdesiatych rokov 19. storočia badať na území Slovenska zrýchlenie tempa urbanizácie, čo súviselo predovšetkým s postupným hospodárskym a sociálnym rozvojom Uhorska, rastom ekonomického potenciálu niektorých miest, rozširovaním ich infraštruktúry a s vytváraním priemyselných stredísk pri niektorých mestách. K tomuto vývinu do určitej miery prispel aj proces modernizácie, výstavby a zvyšovania početného stavu armády, rozmach v oblasti militarizácie hospodárstva a dislokačná politika vojenskej správy. V roku 1910 v Uhorsku, vrátane Slavónska, bolo 27 štatutárnych, tzv. municipiálnych miest, z ktorých štyri, ak medzi ne budeme rátať aj Komárno, sa nachádzali na území dnešného Slovenska. Z celkového počtu 138 miest so zriadeným magistrátom bolo na našom území 34 lokalít, z nich vojsko bolo dislokované v 21 lokalitách mestského charakteru.¹⁶ Čo do počtu obyvateľstva medzi najväčšie patrila Bratislava, podľa posledného predvojnového sčítania s počtom 78 223 obyvateľov, druhé najväčšie posádkové mesto Košice malo iba 44 211 obyvateľov.¹⁷ Vo všetkých týchto mestách boli už vybudované kasárne, v niektorých sa stavali kasárne nové alebo sa rekonštruovali, modernizovali a rozširovali. V dôsledku zvyšovania stavov armády a nárokov na umiestnenie vojsk, zbraní, vojenskej techniky, jazdeckých a ťažných koní a pod. v mnohých prípadoch už tieto kasárne kapacitne nevystačovali. Najmä vojenské úrady, vojenské správy a inštitúcie boli rozmiestnené v nevyhovujúcich budovách a priestoroch prenájaných od mesta, prípadne od súkromníkov. Najvyššie vojenské velenie sa ich usilovalo aspoň v rámci posádky centralizovať. Aj na prelome storočia však pre kasárenské potreby ešte stále slúžili zastarané budovy, pamätajúce ešte predkov Františka Jozefa I.

Výstavba chránených budov za účelom sústredenia väčšieho počtu vojsk sa v uhorských podmienkach vyvinula najmä zo skúseností spojených s budovaním pevnostného systému v čase protitureckých vojen. Výstavba kasární dostala nové impulzy po zavedení stálej armády v habsburskej monarchii, najmä počas panovania Márie Terézie a Jozefa II. Moderné pevnosti tejto doby boli už vojenskými mestami s pevne stanovenou vnútornou dispozíciou, početnými ubytovacími a skladovými priestormi. Zmena orientácie habsburskej politiky od dvadsiatych rokov 18. storočia, keď územie Slovenska začalo plniť predovšetkým úlohu strategického zázemia, viedlo aj k strate významu pevností. Ale ani v tomto období, najmä počas nepokojných čias za vlády menovaných panovníkov, sa budovanie komplexov na sústreďovanie vojsk nezanedbávalo a začalo sa aj s výstavbou kasární v klasickom ponímaní. Za Jozefa II. sa na účely ubytovania vojsk využívali najmä budovy zrušených cirkevných rádov. Vojnové časy protifrancúzskych a protinapolenských koalícií, a rýchly početný rast armád dali ďalší impulz na výstavbu komplexov, kde by bolo možné ubytovávať väčšie vojenské celky s výzbrojou, výstrojom a najnutnejšími potrebami. Na výstavbe kasární v 19. storočí však malo najväčší podiel zavedenie všeobecnej vojenskej povinnosti a s tým súvisiaca potreba ubytovania a výcviku masovej armády.

Až do polovice 19. storočia nebolo neobvyklé ubytovanie vojakov v civilných rodinách, najmä na dedinách. Po zavedení povinnej vojenskej služby tento spôsob ubytováva-

¹⁶ *A magyar városok statisztikai évkönyve*. 1. évfolyam. Budapest, 1912, s. 16-18, 122-125.

¹⁷ Tamže, s. 3-94.

nia sa stal nevyhovujúcim, aj keď sa s ním, najmä počas vojenských cvičení, stretávame prakticky až do konca storočia. Znamenal neúnosné zaťaženie obyvateľstva a nevyhovoval ani z hľadiska výcviku, disciplíny a bojovej pohotovosti. V posledných desaťročiach 19. storočia sme tak svedkami prudkého vzrastu výstavby kasární a od osemdesiatych rokov už výstavby kasární nového typu, ktoré v oveľa väčšej miere vyhovovali moderným požiadavkám. Nedostatok kasárenských budov sa vojenské správy dočasne snažili preklenúť výstavbou tzv. vojenských táborov, v ktorých sa stavali technicky nenáročné baraky, resp. budovy pavilónového typu z drevených trámov s podmurovkou. V súvislosti so zvyšovaním početného stavu stálych posádok a zvyšovaním nárokov na výcvik sa tieto tábory postupne rušili, resp. prebudovávali takým systémom, že sa drevené časti odstránili a murované komplexy dobudovávali. Využívali sa väčšinou počas vojenských cvičení, prípadne na ubytovanie jazdeckých oddielov.

Reorganizácia ozbrojených síl roku 1889 znamenala ďalší impulz pre výstavbu kasární a pre inováciu ich štruktúr. Aj kasárne, z ktorých väčšina bola majetkom miest, si vyžadovali rozšírenie a modernizáciu. Na prelome storočia už 36 honvédskejších práporov a 8 honvédskejších husárskych koruhví (stotín) bolo umiestnených v budovách patriacich vojenskému eráru. Budovy pre ďalších 58 práporov a 12 jazdeckých koruhví sa prenajímali.¹⁸ Od konca šesťdesiatych rokov 19. storočia náročnosť na špecializáciu jednotlivých komplexov budov vzrástla, oveľa viac sa dbalo na to, pre akú zbraň sa kasárne budovali. Špecifické riešenia si vyžadovali predovšetkým jazdecké a delostrelecké kasárne a kasárne budované pre vozatajstvo. V priebehu deväťdesiatych rokov 19. storočia napr. už všetky jazdecké kasárne boli vybavené otvorenými i krytými jazdiarňami, delostrelecké zase špeciálnymi, od seba oddelenými skladmi, zvláštnymi ubytovňami pre dôstojníkov, poddôstojníkov a mužstvo, budovou pre štáb, vozovňami a pod. Bloky budov stáli v predpísaných vzdialenostiach od seba, viac sa dbalo na dodržiavanie hygienických predpisov, prevzdušnenie miestností, do kasární sa zavádzal vodovod aj na poschodia, vylepšovala sa kanalizácia, zohľadňovali sa požiadavky na výstavbu oddelených jedální, prednáškových miestností, práčovní, umývárni, stajne pre kone sa už neumiestňovali v prízemných častiach ubytovní, rozširovali sa priestory určené na výcvik a pod. Zákon z roku 1879 presne stanovoval požiadavky na výstavbu kasární a určoval aj výhody, ktoré z toho pre mestá vyplynuli. Napr. štát finančne podporoval výstavbu týchto kasární, mimo iného, aj podľa počtu umiestnených vojakov, pri dodržiavaní predpísaných plošných a kubických metrov na jednu osobu, čo v priemere pri jednej kasárni pre peší prápor činilo ročne 7 000 zlatých. Túto platbu vojenský erár garantoval spravidla na 25 rokov.¹⁹ Aj keď väčšinu kasární stavali mestá za podpory žúp, príspevok zo štátnych prostriedkov bol stále lákavý. Navyše odpadli náklady a komplikácie spojené v minulosti s ubytovaním vojsk v súkromných domoch. Takže hospodárske a kultúrno-spoločenské výhody plynúce pre mesto z prítomnosti posádky naďalej prevažovali pri rozhodovaní miest o stavbe kasární.

Minister uhorskej vlastibrany Lajos Jekelfalussy v hlásení o činnosti svojho rezortu uhorskému parlamentu v roku 1905 sa s veľkým uznaním zmieňuje o „*vlasteneckej ochote*“ úradov a obcí v tejto oblasti a dodáva, že vo veci žiadostí o umiestnenie vojenských posádok sa vyvinula taká silná súťaž medzi mestami, že viacerým z nich pre nedostatok

¹⁸ BARCY, Zoltán – SOMOGYI, Gyula. *Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868 – 1918.* Budapest : b. r. v., s. 155.

¹⁹ Neskôr sa už tento zákon stal do určitej miery brzdou pre príjmy mesta, lebo stavby sa zdražovali, inflácia rástla a vojenský erár platby pružne neprispôboval novým podmienkam.

útvarov nie je možné vyhovieť. Medzi iným píše, že sa rozbehli rokovania o výstavbe de-lostreleckých kasární v Bratislave a zmieňuje sa o rokovaníach vo veci výstavby ústrednej budovy pre veliteľstvo V. zboru v Bratislave.²⁰ Že sa viaceré mestá usilovali získať nové vojenské posádky a sľubovali rozšíriť výstavbu kasární a ďalšie chceli rozšíriť už existujúce kasárenské komplexy, potvrdzuje roku 1912 aj ďalší z ministrov uhorskej vlastibrany Samu Hazai. V hlásení mimo iných miest spomína aj Trenčín, Bratislavu, Lučenec a Prešov.²¹

Ďalšia vlna súťaženia miest sa rozpútala po prijatí nových branných zákonov roku 1912, ktorými sa, mimo iného, výrazne mali zvyšovať početné stavy vojsk. V týchto súvislostiach denník vydávaný v maďarskom jazyku v Bratislave uverejnil: „*Hned' po posvätení nových branných zákonov sa začalo súťaženie miest o vojsko. Dennodenne čítame, že mestské rady, valné zhromaždenia sa urýchlene radia, akým spôsobom a za cenu akých materiálnych obetí by mohli získať vojsko. Mestá, v ktorých sú už posádky, podobne ako tie, ktoré ich ešte nemajú, sú rovnako pripravené na horibilné obeť, len aby získali vojsko alebo získali ešte viac vojska. Len nedávno jedno väčšie uhorské mesto ponúklo 24 katastrálnych jutár pozemku a moderné nové kasárne vojenskému eráru, iné malé zadunajské mesto, ktorého obyvateľstvo ledva dosahuje 10 000 duší, verné svojmu už dávno vypracovanému programu sa usiluje rozrásť do podoby vojenského mesta a ponúka takmer milión korún na výstavbu kasární... Všetky vriace problémy medzi mestskými múrmi načas ustúpili do úzadia, dnes najdôležitejšou starosťou každého mesta je súperenie o získanie vojska.*“²² Že autor článku nepreháňal, potvrdzuje hlásenie ministra uhorskej vlastibrany z roku 1913. Ten opätovne konštatuje veľký záujem miest a obcí získať vojenskú posádku, prípadne rozšíriť možnosti na ich zväčšenie. Medzi dokončenými kasárenskými stavbami, odovzdanými do užívania, spomína aj kasárne pre vozatajstvo v Bratislave.²³

Táto súťaživosť, do ktorej sa zapojili aj poslanci uhorského parlamentu, nadobudla obrovské rozmery, a *Nyugatmagyarországi Híradó* dôrazne upozorňoval, že ak tento proces bude pokračovať, mestá zo svojich prostriedkov čoskoro budú vydávať väčšie sumy na armádu a vojenské ciele, ako na kultúru a iné potreby mesta. Zo 138 miest v Uhorsku bolo roku 1910 vojsko dislokované v 67 mestách. Tieto mestá a obce na svoje náklady postavili 162 kasární, ktorých hodnota sa odhadovala na takmer 80 miliónov korún. Na ich výstavbu a budovanie vojenských cvičísk tieto mestá poskytli viac než 5 600 000 metrov štvorcových plochy. Len údržba kasární si vyžadovala náklady vo výške 576 000 korún ročne. Priamemu číselnému porovnaniu výdavkov miest na výstavbu kasární na jednej a na kultúrne, zdravotné, školské, dopravné a iné ciele na strane druhej sa autor článku vyhol, ale s trpkosťou poznamenáva, že v tom istom čase mestá, vrátane Budapešti, obetujú na dobročinné účely a inštitúcie iba niečo vyše milióna korún a na ochranu práce len 14 600 korún. Upozorňuje na riziká spojené s dostatočne nepremyslenou politikou miest získať za každú cenu vojenskú posádku a na riziká spojené s veľkými investíciami do výstavby kasární. Vyzýva ukončiť „*nezdravú, škodlivú*“ súťaž medzi mestami, ktorá sa pre niektoré z nich môže skončiť zle.²⁴

²⁰ *A m.kir. kormány 1905. évi mőködéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest 1906, s. 180.

²¹ HL Budapest, HM, 8604/1913 eln.

²² *Nyugatmagyarországi Híradó*, 8. 8. 1912.

²³ HL Budapest, HM, 72/1914 eln., HM, 830/1912 eln.

²⁴ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 8. 8. 1912. Uvedené čísla sú tu i v nasledujúcich poznámkach zaokrúhlené.

Aj rozbor investícií miest v rokoch 1879 – 1908, či už z pôžičiek alebo iných príjmov mesta, dokazuje vysokú finančnú zainteresovanosť do opráv, rozširovania, modernizácie a výstavby kasární. V Bratislave táto suma činila takmer 625 000 korún, kým do mestskej dopravy mesto investovalo 195 000 korún, do štátnych škôl 46 000 korún, do výstavby ciest, ulíc a ich pokrytie 29 500 korún.²⁵ Samozrejme, z týchto čísel, odzrkadľujúcich iba výsek jedného desaťročia, nie je možné bez podrobnejšieho rozboru hospodárenia mesta v predchádzajúcich obdobiach a bez znalosti perspektívnych plánov vedenia mesta urobiť konečné závery o ich investičnej politike. Potvrdzujú však už zdôrazňovaný fakt, že výstavba kasární, ako záruka získania a udržania vojenskej posádky, patrila od osemdesiatych rokov 19. storočia medzi priority miest.

Kontinuitu v budovaní kasární v Uhorsku možno podrobnejšie sledovať už od prvej tretiny 18. storočia. Ich výrazný nárast v podobe výstavby nových komplexov budov a modernizáciu starších zariadení a priestorov najmä od osemdesiatych rokov 19. storočia. Vôbec prvé kasárne, budované priamo na kasárenské účely v časoch, keď sa vojská ešte ubytovávali spravidla systémom zadelovania k rodinám a v starších budovách slúžiacich pôvodne cirkevným rádom, kolégiám a pod., boli na území Slovenska postavené v Košiciach roku 1713 za príspevia mesta a vojenského eráru.²⁶ Vojenská štatistika z roku 1908 už vykazuje 13 samostatných budov patriacich do komplexu kasární, so zastavanou plochou 57 924 metrov štvorcových. Ich hodnota sa odhadovala na viac než 5 400 000 korún. Ročný výnos prevažne z prenájmu činil pre mesto zaokrúhlene 370 000 korún.²⁷ V tom istom čase Bratislava vykazuje päť kasární s desiatimi komplexmi budov a so zastavanou plochou 36 949 metrov štvorcových. Ich údržba stála mesto ročne 26 046 korún, príjmy činili opäť zaokrúhlene necelých 200 000 korún. Hodnota kasárenských budov sa odhadovala na 4 354 683 korún²⁸.

Prvé účelovo zamerané kasárenské priestory v Bratislave boli vybudované na hrade tak tiež začiatkom 18. storočia, aj keď hradný areál slúžil na ubytovanie vojsk už oddávna. Počas tereziánskej prestavby hradu boli priestory na ubytovanie vojsk rozšírené a vynovené. Mimo iného drevené kasárne pri bašte Luginsland nahradila poschodová murovaná budova, a podobnú budovu slúžiacu pre potreby vojska vybudovali roku 1710 aj pod južným hradným múrom na dolnom nádvorí. Roku 1802 dal cisár František palác a vedľajšie budovy prestavať tak, aby tu mohlo byť umiestnených 16 stotín (kompánií) cisárskeho voj-

²⁵ *A magyar városok*, ref. 13, s. 600-620.

²⁶ DANGL, SEGEŠ, ref. 4, s. 25-26. K vývoju Košíc ako posádkového mesta pozri ČAPLOVIČ, Miloslav. Košice v období dualizmu – významná vojenská posádka monarchie v rokoch 1867 – 1914. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. (Ed. DANGL, Vojtech, VARGA, J. János). Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 294-305.

²⁷ *A magyar városok*, ref. 13, s. 458; K danej problematike pre porovnanie s inými mestami na území Slovenska pozri DANGL, Vojtech. Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. (Ed. DANGL, Vojtech, VARGA, J. János) Bratislava : VHÚ, 2002, s. 259-283.

²⁸ Tamže.

ska. Koncom mája 1811 v dôsledku neopatrnosti vojakov tu vznikol požiar, ktorý sa rýchlo preniesol aj na samotný hrad a úplne ho zničil.²⁹

Práce na budovaní dvojposchodových kasární v modernom ponímaní, tzv. Vodných kasární, boli ukončené roku 1763. Financie na ich výstavbu poskytlo mesto. Ich ubytovacia kapacita bola plánovaná na 500 mužov.³⁰ Roku 1787, po preložení miestodržiteľstva z Bratislavy, bol načas na ubytovanie vojsk prispôbený tzv. miestodržiteľský palác v Starom Meste na Hlavnom námestí. V rokoch 1849 – 1859 ako vojenské kasárne slúžila aj budova bývalej Kráľovskej komory, od roku 1802 miesta zasadania uhorského snemu, dnes Univerzitnej knižnice. V 19. storočí boli útvary spoločnej armády umiestnené aj v pôvodných, dnes už neexistujúcich budovách lazaretu, sirotinca a kláštora rytierskeho rádu s červeným hviezdicovitým krížom, kde počas obliehania mesta napoleonovskými vojskami bol umiestnený vojenský špitál. Po určitých úpravách pod názvom Špitálske kasárne, neskôr Svätoplukove kasárne, slúžili svojmu účelu aj po druhej svetovej vojne. V rámci prestavby ulice Československej armády, dnes Špitálskej ulice, bola budova roku 1973 asanovaná.

Už pred rakúsko-uhorským vyrovnaním v severnom okraji dnešného Šafárikovho námestia postavili kasárne pre pionierske (ženijné) oddiely, kde istý čas pôsobilo aj veliteľstvo V. cisársko-kráľovského armádneho zboru a istý čas bola umiestnená škola pre dôstojníkov v zálohe. Od roku 1870 sa dočasne do bývalého Pálffyovského paláca v oblasti pod hradom na Palisádoch, prispôbeného na vojenské účely, nastáhoval poľný delostrelecký pluk. Okrem toho v Bratislave boli aj jazdecké kasárne, kasárne jazdnej polície, kasárne vozatajského pluku spoločnej armády a bola tu vybudovaná vojenská väznica, cvičiská, strelnice, rôzne baraky a v rámci kasární aj priestory slúžiace na výučbu. Na realizáciu niektorých týchto stavieb si mesto vzalo roku 1904 pôžičku na 4,5 %-ný úrok vo výške 85 000 korún.³¹ V predvojnovom období v blízkosti Šancovej ulice stáli aj budovy kasární vybudované pre cisársky a kráľovský peší pluk, ktoré v období prvej ČSR patrili vojenskému eráru. Na výstavbu týchto kasární sa mesto zadĺžilo pôžičkou vo výške 534 000 korún, pričom ju malo splácať 48 rokov v ročných splátkach 25 418 korún.³² Čo do rozsahu najväčšiu pozornosť vyvolala výstavba veľkého areálu delostreleckých kasární, ktoré boli v predvojnovom období vybudované podľa najmodernejších predpisov pre tento typ stavby. Ide o komplex 3 – 4 poschodových budov v priestore ohraničenom ulicami Kutuzovova, Vajnorská, Jarošova a Tehelná. Známý je pod názvom Kutuzovove kasárne a dnes sa tu nachádza Ministerstvo obrany Slovenskej republiky.³³

Pre sledovanie zainteresovania mesta na výstavbe budov, dlhodobo prenajímaných na vojenské účely, sú zaujímavé čísla odzrkadľujúce ich vzájomný pomer ku kasárňam, respektíve budovám, ktorých výstavbu financoval vojenský erár. V Bratislave bol tento pomer

²⁹ KEMÉNY, Lajos. *Bratislavský hrad a Podhradie*. Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2008, s. 106-108. ISBN 978-80-89218-68-4.

³⁰ DANGL, SEGEŠ, ref. 4, s. 25-26.

³¹ *A magyar városok*, ref. 13, s. 201.

³² Tamže.

³³ K výstavbe kasární pozri VYČISLÍK, Alojz. *Vojenské pamiatky Bratislavy*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1974, s. 36-38, 62-69; DANGL, ref. 27, s. 263-276; HOLČÍK, Štefan. *Cisársko-kráľovskí vojaci zaplnili mesto*. Prístupné na internete http://www.bratislavskenoviny.sk/buxus/lib/print_page/print_page.php; *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. I. Bratislava : SÚPSOP Obzor, 1967, heslo Bratislava, s. 148-204. Mestský ústav ochrany pamiatok. Prístupné na internete http://muop.bratislava.sk/vismo/zobraz_dok.asp?id_org=600176&id_ktg=1088.

rovnomerne rozdelený. Päť kasárenských komplexov postavilo mesto, päť bolo majetkom armády. V Komárne tento pomer činil 2 : 1 v neprospech mesta. V Košiciach však všetkých 13 budov zahrnutých do štatistiky z roku 1908 bolo majetkom mesta. Prevažnú väčšinu kasárenských a k nim príťahlých budov si mestá na území Slovenska budovali na vlastné náklady, niekde za podpory príslušnej župy. Z nich najväčšiu zastavenú plochu vykazovali kasárne v Košiciach o rozmere 57 927 m², v Bratislave 36 949 m², v Prešove – 25 260 m², v Komárne 23 887 m², teda v najväčších posádkových mestách na našom území.³⁴

***

Aj keď bola Bratislava tretím najväčším posádkovým mestom v Uhorsku, pri porovnaní s inými posádkovými mestami na území dnešného Slovenska sa ukazuje, že pri prepočte vojsk sústredených v meste v pomere k civilnému obyvateľstvu na prelome storočí nevedie ani Bratislava ani Košice, ale vcelku menšie mestá Komárno, Trenčín, Levoča, ku ktorým roku 1910 pribudol Lučenec.³⁵ Vo väčších mestách boli ale sústredené vyššie vojenské veliteľstvá, vojenské správy, vojenské školy a slúžil tu veľký počet vyšších dôstojníkov, dôstojníkov generálneho štábu, generálov. Sem smerovali predovšetkým návštevy členov panovníckeho dvora i samotného panovníka, tu žili a pôsobili príslušníci vyšších vrstiev spoločnosti pod. To a priori vytváralo iné spoločenské podhubie, kládlo iné spoločensko-kultúrne požiadavky na život mesta, ako tam, kde dôstojnícky zbor bol zastúpený na nižšej úrovni. Určitá anonymita veľkomestského prostredia, jeho kultúrne, športové, spoločenské predpoklady dávali aj širšie možnosti pre aktivitu príslušníkov armády, predovšetkým dôstojníckeho zboru, ale často podnecovali súťaživosť a činorodosť aj v meštianskych kruhoch a u mládeže. Na druhej strane je možné predpokladať, že vzájomný osobný kontakt vojakov s civilmi mohol byť v menších sídliskových konglomeráciách intenzívnejší a adresnejší. Sústreďovanie rôznych druhov zbraní pri väčších posádkach, ich vzájomný vzťah na verejnosti, ktorý nebol vždy najideálnejší, dával možnosť porovnávať, citlivejšie vnímať nuansy vo vzťahu mestského obyvateľstva k príslušníkom ozbrojených síl. Tu badať rozdiely aj v postojoch k cisárskemu a kráľovskému spoločnému vojsku a k honvédstvu. Tento moment je výrazne citeľný, aj keď v odbornej literatúre ešte nespracovaný, pri porovnávaní postojov obyvateľstva nemeckej, maďarskej a slovenskej národnosti k miestnym posádkam.³⁶

Mestský život silne vplýval na posádky miest, predovšetkým v oblasti rozširovania kultúrneho obzoru vojakov základnej vojenskej služby, rozširovania ich vedomostí, hygienických návykov, spoločenského správania, základných poznatkov v osvojovaní si cudzích jazykov, poznávania kultúrnych a technických výdobytkov, kontaktov s príslušníkmi iných národností a pod. Tieto skutočnosti si zodpovedné miesta na príslušných stupňoch armád-

³⁴ DANGL, ref. 13, s. 92.

³⁵ Tamže, s. 93.

³⁶ K problematike národnostnej otázky v súvislosti s armádou pozri DANGL, ref. 13, s. 37-61, 102-130; ROTHENBER, Gunther, E. The Habsburg Army and the nationality problem in the nineteenth century 1815 – 1914. In *Austrian History Yearbook*, 1967, zv. 3, časť 1; HAJDU, Tibor. A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. In *Századok*, roč. 131, 1997, č. 6, s. 1223-1267; HICKMANN, Anton, L. *Die Nationalitäten-Verhältnisse des Mannschaftsstandes der k. u. k. österr.-ung. gemeinsamen Armee*. Wien, b. r. v.; DEÁK, István. *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat, 1993. ISBN 963-282-662-0.

neho velenia uvedomovali a v rámci možností, ktoré poskytovala skostnatená vojenská byrokracia, aj podporovali.

S úlohou miest najvyššie velenie, samozrejme, kalkulovalo predovšetkým z vojensko-odborného hľadiska. Z tohto zorného uhla sa do popredia posunul význam miest pre logistické zabezpečenie armády v prípade vojnového konfliktu. Upozorňoval na to aj časopis Városok Lapja: „*Keď si uvedomíme, že bezproblémové zásobovanie veľkých máš je možné iba z takých miest, kde sa potraviny dajú sústreďovať, spracovávať a dajú sa vo veľkých celkoch transportovať rýchlymi dopravnými prostriedkami; keď zoberieme do úvahy, že ošetrovanie ranených, ubytovanie unavených oddielov sa dá realizovať len tam, kde sú na to k dispozícii budovy, nemocnice alebo priestrané obecné domy, ktoré je možné pretvoriť na nemocnice, a keď si uvedomíme, že pre postupujúcu armádu v súčasnosti je možné zaistiť rýchle spojenie, spravodajskú službu iba tam, kde sú k dispozícii k tomu určené inštitúcie – iba vo vedomí týchto faktov si dokážeme vytvoriť obraz o strategickom význame miest v modernej dobe. Sú to mestá, kde pekárne, obecné bitúnky budované na základe pokrokových technických poznatkov umožňujú zásobovanie veľkého počtu vojsk, sú to mestá, kde sa dá zhromažďovať pre ozbrojené sily šatstvo, potraviny a všetky ďalšie potrebné tovarové články a pomocou výrobní na ľad a skladov uchovávať, sú to mestá, ktoré sú oporou, pomocníkom bojujúcich vojenských oddielov.*“³⁷ Odvolávajúc sa na čerstvé poznatky z prvej balkánskej vojny autor článku vyzýva nezabúdať, že „... v dnešných časoch úspechy moderných vojenských operácií v nemalej miere závisia od toho, do akej miery sa môže vojenské velenie opierať o rozvinuté mestá“, teda vzťah armády a mesta nemožno za žiadnych okolností zanedbávať.³⁸

Za získanie hospodárskych výhod plynúcich z pobytu posádok boli mestá ochotné dlhodobo sa zadĺžiť a znášať prípadné neúspechy vo finančnom hospodárení, najmä v prvých rokoch výstavby kasární. Poskytovali armáde atraktívne stavebné pozemky, investovali do modernizácie infraštruktúry, inžinierskych sietí, cestných a železničných komunikácií, vodovodu, plynových a elektrických rozvodov, platili relatívne vysoké percentá špeciálnym stavebným firmám za zákazku a dokonca riskovali aj hospodársky neúspech v prípade odvelenia posádky. Mnohé z týchto investícií a aktivít pôsobili kladne na rozvoj mesta a obyvateľstvo ich vítalo, niektoré však niesli v sebe zárodoky možných hospodárskych problémov.³⁹

³⁷ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 22. 12. 1912.

³⁸ Tamže.

³⁹ V predvojnovom období v dôsledku inflácie a zvyšovania cien stavebného materiálu sa vytvorila značná disproporcía medzi skutočnými nákladmi a sumou, ktorá podľa zastaraného ubytovacieho zákona mestám ako návratná suma prináležala. Takto pri vysokých pôžičkách, ktoré v posledných rokoch pred vypuknutím vojny nebolo ľahké získať, anuita sa zvyšovala a predpokladané príjmy mesta z prenájmu kasární znižovali. Vojenská správa v niektorých prípadoch žiadala zmeny v už hotových projektoch, niekedy dokonca aj v priebehu stavby, čím sa stavby predražovali a nútili mestské orgány opätovne sa zadlžovať. V prípade dlhodobějších konfliktov medzi mestami a zastupiteľskými orgánmi armády, tieto sa nerozpakovali vyvíjať nátlak na mestské predstavenstvo tým, že začali o umiestnení posádky rokovať s iným mestom. Vojsko splácalo nájom pravidelne, ale na budovách spôsobovalo značné škody. Vojenský erár prenajímal kasárne na 20 až 25 rokov. Stavebné pôžičky si však mestá brali spravidla na päťdesiatročnú amortizáciu. Po uplynutí platnosti zmluvy s vojenskou správou vojsko mohlo a často aj prichádzalo s požiadavkami, ktoré mesto, ak nechcelo prísť o posádku, muselo akceptovať. (K hospodárskym otázkam v daných súvislostiach podrobnejšie pozri

Takýto stav nastal aj v prípade výstavby delostreleckých kasární v Bratislave, kde pôvodný projekt vypracovaný roku 1904 na umiestnenie pluku so šiestimi batériami, ktorý mal stáť 2 328 754 korún, sa v dôsledku prestavby delostrelectva musel rozšíriť a prepracovať na kasárne pre pluk s ôsmimi batériami. Aj keď po zdĺhavých konzultáciách sa prijatie pôvodného projektu so zmenami podarilo presadiť, začatie výstavby sa takmer o dva roky oneskorilo a náklady na výstavbu sa zvýšili na 3 200 000 korún. Na úrokovom zaťažení, ktorý v dôsledku tohto časového posunu nastal, sa armáda odmietla podieľať. Medzitým ceny stavebného materiálu vzrástli a mesto prišlo aj o pôvodne prisľúbené zľavy. Napriek týmto peripetiám a nepredvídaným výdavkom mesto hodnotilo výstavbu kasární ako úspech.⁴⁰

Pretrvávajúci záujem miest o posádky svedčí o tom, že mestá boli ochotné naznačené riziká podstúpiť. Hospodárske výhody neplynuli totiž len z prenajímania kasární, cvičísk a barakových komplexov vojenskému eráru za vyššie naznačených finančných zvýhodnení, ale aj z ďalších výhod spojených s prítomnosťou väčšieho počtu vojska. Potravinové články si posádky vo väčšine prípadov zaobstarávali zmluvne od miestnych dodávateľov, čo malo prvoradý význam pre miestnych výrobcov i dopravcov.⁴¹ Okrem potravín to boli aj dodávky dreva a uhlia, sena, slamy a kŕmnych zmesí pre kone, príjmy z prenájmu bytov pre dôstojníkov a ich rodiny, zvýšené príjmy hotelov a hostincov, v ktorých najmä dôstojníci trávil voľné chvíle. Na svoje si prišli aj krčmári, majitelia nevestincov, krajčírmi, obuvníci, žehliarne, stavebné remeslá, obchodníci a živnostníci, ktorí sortiment svojho tovaru a služby prispôbovali aj požiadavkám príslušníkov armády.⁴² Určitý zárobok sa ponúkal aj dievčatám z okolitých dedín, ktoré boli najímané do dôstojníckych domácností ako kuchárky a slúžky. O blízkosť posádky javili záujem dodávateľa plynu a elektriny, majitelia mlynov, kožiari, výrobcovia textílií, obchodníci s drobným tovarom, trafikanti, trhovníci a pod. Z koncentrácie väčšieho počtu vojsk na jednom mieste profitovali aj štátne železnice, ktoré na dovoz rôzneho vojenského materiálu a na presuny vojsk počas vojenských cvičení uzavierali ročné i dlhodobejšie zmluvy. A bolo by možné menovať aj ďalšie výhody hospodárskeho charakteru, ktoré pre obyvateľov mesta a blízkeho okolia prítomnosť vojenskej posádky mala.

Aj keď ekonomický prospech a s tým súvisiaci rozmach mesta hral primárnu úlohu pri snahe získať vojsko, nie je možné opomenúť ani ďalšie momenty, predovšetkým spoločenského a kultúrneho charakteru, spolupôsobiace pri rozhodovaní mestských orgánov. Napr. vďaka vojenskej hudbe pulzoval oveľa živšie aj spoločenský život v Bratislave. Takmer každý týždeň prinášali bratislavské noviny správy o úspešných koncertoch vojenskej

---

HOLEC, Roman. Hospodárske súvislosti vzťahu mesta a armády na začiatku 20. storočia. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské politické, hospodárske aspekty a súvislosti)*. Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések). (Zost. DANGL, Vojtech, VARGA J. János). Bratislava : VHU, 2002, s. 284-293. DANGL, ref. 13, s. 84-97;

⁴⁰ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 26. 2. 1913.

⁴¹ Že išlo o finančne atraktívnu záležitosť, potvrdzuje aj celokrajinská diskusia, ktorá sa roku 1911 rozvinula okolo zdražovania potravín, najmä mäsových produktov. Z tejto diskusie, ktorú doplnila aj anketa, vyplýva, že armáda, s ročnou konzumáciou 180 000 kusov hovädzieho dobytku, patrila medzi najžiadanejších odberateľov a nepriamo sa podieľala aj na zvyšovaní cien mäsa. (*Nyugatmagyarországi Híradó*, 18. 1. 1911).

⁴² Pre zaujímavosť na prelome storočia bolo v Bratislave 162 krčiem a hostincov, 12 hotelov a 22 kaviarní. K ich fungovaniu vo veľkej miere prispeli aj vojaci (*Pozsony vármegyje*, ref. 1, s. 171.).

kapely 72. pešieho pluku, ktorá pravidelne hrávala do tanca u *Leberfingera*, v *Ústrednej kaviarni* a v letnej nábrežnej tančiarňi *Au-Café*, v reštaurácii *Kálny*, na rôznych plesoch, v zimnom období na korčuliarskych slávnostiach a pod. Vojenské kapely usporadúvali koncerty pod širým nebom na promenáde, v Petržalke, kde bol vybudovaný aj hudobný pavilón, na Železnej studienke a boli pozývané na koncerty aj mimo mesta. Posádková hudba vystupovala pri rôznych slávnostných príležitostiach, cirkevných sviatkoch, pri príležitosti osláv narodenia panovníka a reprodukovala aj vážnu hudbu. Pravidelne každý rok sa prezentovala klasickými dielami v *Bellevue*, v januári 1912 napr. tu koncertovala za prítomnosti arcikniežaťa Fridricha a kňažnej Izabely.⁴³ V decembri 1913 a v januári nasledujúceho roka vojenská hudba pod taktovkou dirigenta Jozefa Stritzla pred vybranou mestskou spoločnosťou, medzi ktorými boli aj pozvaní hostia z Viedne a vysokí dôstojníci, predniesla s veľkým úspechom skladby Mozarta, Griega, Masseneta a Wágnera.⁴⁴ Spojené vojenské orchestre 71. trenčianskeho a 72. bratislavského pešieho pluku každý rok usporiadali monstrekoncerty a jeho výťažok poukázali na účet spolku vojenských dirigentov v dôchodku.⁴⁵ Roku 1896 vznikla v Bratislave vojenská hudba aj pri 13. honvédsom pešom pluku, takže príležitostne spoluúčinkovali na koncertoch hudobné telesá troch plukov. Ich repertoár, aj čo sa týka klasickej hudby, bol úctyhodný. Hrali skladby Mozarta, Griega, Bethovena, Wágnera, Schuberta, Čajkovského, Liszta, Webera, Meyerbeera a ďalších.⁴⁶ Svoj podiel na tom mala aj skutočnosť, že v Bratislave v druhej polovici 19. storočia pôsobilo niekoľko vynikajúcich kapelníkov a na koncerty sem prichádzali aj vojenský kapelníci z iných posádok. Vojenské orchestre a kapely pôsobiace v meste boli flexibilné a zúčastňovali sa aj na podujatiach organizovaných rôznymi spolkami, amatérskymi divadelnými zoskupeniami a hrávali operetné melódie, ako aj do tanca na tanečných zábavách v okolitých lokalitách.⁴⁷

Všetky dostupné recenzie sa o výkonoch vojenských hudobníkov vyjadrovali pochvalne. Práve ich prispôsobivosť, vďaka ktorej boli schopní obstáť aj v konkurencii komorných orchestrov, zahrať do tanca, pri slávnostných príležitostiach, koncertovať na promenádach či podfarbiť tak slávnostné prehliadky, divadelné predstavenia, tzv. živé obrazy, ako aj panychídy, zvyšovala ich obľubu vo všetkých vrstvách mestskej spoločnosti. Referencie o obľúbenosti vojenských hudieb zaznievali z Trenčína, zo Skalice, Komárna a pod. Prístupnosť produkcie týchto hudobných telies prakticky pre každého mali v čase doznievajúcej stavovskej spoločnosti a rozvoja meštianskych priorít veľký význam. V niektorých mestách sa postupne stávali tradíciou, súčasťou mestského koloritu a kulisou pre jeho vonkajší lesk.⁴⁸

V rozvoji a organizovaní kultúrno-spoločenského života, v utužovaní vzájomných väzieb medzi armádou a meštianstvom, napriek svojej uzavretosti, zohrali dôležitú úlohu vojenské, respektíve dôstojnícke kasína a rôzne meštianske spolky.⁴⁹ Tie vo svojich radoch

⁴³ *Pressburger Zeitung*, 13. 1. 1900; *Nyugatmagyarországi Híradó*, 9. 1. 1912.

⁴⁴ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 28. 1. 1914.

⁴⁵ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 17. 5. 1911, 13. a 14. 1912, 10. 5. 1914.

⁴⁶ Bližšie k vojenským hudbám v Bratislave a k prehľadu ich produkcie pozri LENGOVÁ, Jana. Vojenská hudba a hudobný život Bratislavy v 19. storočí. In *Slovenská hudba. Revue pre hudobnú kultúru*, XIX, 1993, č. 3 – 4, s. 458–477.

⁴⁷ *Pokrok*, 8. 2. 1904. Ref. 46.

⁴⁸ LIPTÁK, Lubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky) In *Vojenská história*, 3, 1999, č. 3, s. 5.

⁴⁹ K pôsobeniu spolkov v Bratislave pozri: MANNOVÁ, Elena. Spolky v Bratislave koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia. In *Slovenský národopis*, 35, 1987, č. 2 – 3, s. 363–369; MANNOVÁ, Elena. Spolky – čertove volky alebo škola demokracie. In Peter SALNER a kol. *Taká bola Bratislava*.

vždy radi uvítali aj dôstojníkov. Prítomnosť dôstojníkov zvyšovala prestíž týchto spolkov i spoločenských podujatí usporiadaných mestskou nobileitou. V hláseniach posádok o činnosti vojenských kasín sa vždy zdôrazňoval aj fenomén jeho významu nielen pre samotnú armádu, ale aj pre civilné obyvateľstvo.⁵⁰ *Cisársky a kráľovský vojenský vedecký a kasínový spolok* v Bratislave organizoval zhromaždenia, pripravoval rôzne odborné prednášky a usporadúval tanečné zábavy, dobročinné akcie, za účasti pozvaných civilov.⁵¹ Jeho prínos pre kultúrny život mesta ocenili aj noviny, zdôrazniač, že usporadúvajú „*rôzne pôvabné večery*“ a usilujú sa do nich zapájať aj meštiansku spoločnosť.⁵² Roku 1872 vznikol v Bratislave *Vojenský a civilný strelecký spolok*, ktorý taktiež združoval dôstojníkov, kadetov, ale aj civilných príslušníkov vyšších a stredných vrstiev spoločnosti. Na začiatku osemdesiatych rokov sa však spolok rozpadol. Akt zblíženia medzi civilmi a príslušníkmi armády bol o to ľahší, že aj v samotnej armáde už proces pomeštenia dôstojníckeho zboru značne pokročil.⁵³

V rámci honvédskejších posádok v predvojnovom období dôstojnícke kasína na území Slovenska pôsobili v Leviciach, Trenčíne, Nitre, Bratislave, Prešove, Spišskej Novej Vsi, Banskej Bystrici, Košiciach a v Nových Zámkoch.⁵⁴ Takmer v každej posádke, vrátane Bratislavy, boli vybudované aj poddôstojnícke kasína, kde sa konali pravidelné kurzy a prednášky, a to aj zo strany civilných odborníkov a učiteľov. Tieto kasína boli finančne podporované aj ministerstvom uhorskej vlastibrany, ministerstvom poľnohospodárstva, rôznymi spolkami a nadáciami.⁵⁵ Pri týchto kasínach boli vybudované knižnice, prístupné aj pre mužstvo; na výber titulov však dohliadalo príslušné ministerstvo. Dôležitú úlohu tu hrali kurzy pre analfabetov.⁵⁶ Podobné aktivity za účasti pozvaných hostí vyvíjal aj *Spolok d'alejšlúžiacich poddôstojníkov posádky v Bratislave*.⁵⁷ Okrem toho v druhej polovici sedemdesiatych rokov v Bratislave vznikli aj dva spolky vojenských vyslúžilcov a začiatkom osemdesiatych rokov aj *Spolok na podporu žien vojenských vyslúžilcov v chorobe*.⁵⁸ Taktiež spolupracovali aj s civilným obyvateľstvom. Spolok veteránov napr. každý rok organizoval spomienkovú oslavu na počesť padlých v bitke pri Lamači roku 1866 na Kamzíku za účasti vojenskej hudby.⁵⁹

Bratislava : Veda, 1991, s. 67- 90. ISBN 80-224-0252-4; MANNOVÁ, Elena. „Mužský svet.“ Spolky a armáda v 19. storočí. In SEGEŠ, Vladimír, ŠEĎOVÁ, Božena (eds). *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 117-123. ISBN 978-80-969375-3-0.

⁵⁰ VHA Bratislava, IV. HKP, 4515/1913 eln.

⁵¹ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 30. 11. 1912, 1. 1. 1913.

⁵² *Nyugatmagyarországi Híradó*, 18. 1. 1914. Roku 1913 mal spolok sídlo v novej budove veliteľstva zboru, kde bol pre neho vyhradený celý jeden trakt.

⁵³ Podrobnejšie pozri MANNOVÁ, „Mužský svet“, ref. 48, s.119. Tiež príslušné kapitoly HAJDU, Tibor. *Tisztikar és középosztály 1850 – 1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1999. ISBN 963-8312-61-0; DEÁK, István *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburgmonarchia katonatiszjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat, 1993. ISBN 963-282-662-0; DANGL, Vojtech. K problematike prestíže dôstojníckeho zboru v období dualizmu. In *Vojenská história*, 5, 2001, č. 1, s. 3-16.

⁵⁴ HL Budapest, HFP, 3550/1913 eln.

⁵⁵ *A m. kir. kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest 1911, s. 213.

⁵⁶ HL Budapest, 2876/1913 eln.

⁵⁷ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 8. 2. 1911.

⁵⁸ MANNOVÁ, ref. 52, s. 121-122.

⁵⁹ *Pressburger Zeitung*, 22. 7. 1900.

Aj keď počet dôstojníkov v porovnaní s inými spoločenskými skupinami nebol v monarchii zvlášť vysoký a pre jednotlivé posádky bol tabuľkovo určený, dôstojníci a kadeti hrali v mestskej spoločnosti významnú úlohu, predovšetkým pri vytváraní spoločenského kódexu, životného štýlu, morálnych zásad spoločnosti a boli zvlášť vítaní v rodinách s dcérami na výdaj. Požívali vysoký status uznania v spoločnosti a boli oficiálnou propagandou vykresľovaní ako vzor spoločensky uznávaných cností. Publicista Adolf Frankenburg v spomienkach o výhodách, ktoré so sebou dôstojnícke povolanie prinášalo, napísal: „*Je ťažké opísať tú spokojnosť a radosť, ktoré sa ma zmocnili pri oblečení dôstojníckej uniformy. Všade, kde som sa ocitol, ma prijímali s mimoriadnou prívetivosťou a láskavosťou... Pohyboval som sa v najvznešenejších kruhoch kraja, ku ktorým som sa predtým nemohol ani len priblížiť. Dvojaké súkno mi otvorilo všetky sály a ešte aj veľmi pekné budoáry, ktoré pred civilistom zostali navždy uzavreté.*“⁶⁰ O elektrizujúcom dojme dôstojníckej uniformy píše aj popredný znalec doby, rakúsky spisovateľ Joseph Roth v románe Radeckého pochod: „*Ako každý večer, aj teraz svietili všetky okná na námestie, na mestské korzo. Ponáhľal sa a šikovne obchádzal husté skupiny mešťanov a ich žien, čo sa prechádzali po korze. Deň čo deň mu bolo priam utrpením prejsť v pestrej parádnej uniforme medzi tými civilmi a vystaviť sa ich zvedavým, závistlivým i žiadostivým pohľadom, ktoré ho sledovali až po osvetlený vchod kasína.*“⁶¹ Nebol to však iba vonkajší lesk, nimbus hrdinskosti, mužnosti, výnimočnosti a romantických úvah, ktoré sa skrývali za snahami získať za manžela dôstojníka. Svoju úlohu tu zohrala ich vzdelanostná úroveň, vyhliadky na kariéru prenášajúce sa na rodinu, nastavený penzijný systém a ďalšie vymoženosti spojené s vydajom za nositeľa dôstojníckeho strapca na meči. Samozrejme, aj medzi nižšími vrstvami spoločnosti sa kontakty s príslušníkmi posádky často končili svadbou. Prítomnosť vojenskej posádky teda aj v tomto smere bola vítanou záležitosťou pre mnohé rodiny.⁶²

Oživením pre mestské obyvateľstvo boli nástupy vojenských oddielov pri slávnostných príležitostiach, oslavy usporiadané pri príležitosti pamätných dní plukov viazucich sa k bojovým tradíciám, prítomnosť zástupcov všetkých druhov zbraní v slávnostných uniformách pri veľkých cirkevných sviatkoch. Bratislavské noviny sa vždy podrobne rozpisovali o dojmoch, ktoré zanechala vojenská asistancia podľa vopred dohodnutého scenára pri cirkevných sviatkoch Nanebovstúpenia, Božieho tela a pod. Zo strany detí a mládeže vítaným oživením boli pochody vojenských jednotiek cez mesto na strelnice a vojenské cvičiská. Zvláštnu atmosféru vytvárala prítomnosť vojska pri slávnostných udalostiach za účasti členov panovníckeho domu, prípadne samotného panovníka. František Jozef I. viackrát navštívil Bratislavu, aj keď sa tu dlhšie nikdy nezdržal. Bol tu už ako mladík v roku 1848 a 1849, ukončil tu svoj pobyt na ceste zo Sv. Antona v roku 1852, spolu s neskorším následníkom trónu Ferdinandom d'Este navštívil mesto pri príležitosti otvorenia mosta nesúceho jeho meno 30. decembra 1890. Celokrajinský rozmer nadobudlo odhalenie sochy Márie Terézie 16. mája 1897 pri príležitosti mileniárnych osláv v Bratislave za jeho účasti a

⁶⁰ FRANKENBURG, Adolf. *Emlékiratok*, zv. I. Pest, 1868, s. 182-183.

⁶¹ ROTH, Joseph. *Radeckého pochod*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975, s. 12. O uniforme ako semiotickom znaku pozri SEGEŠ, Vladimír. Význam etnicity v mnohonárodnej habsburskej armáde. In *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. - 20. storočia. Regionális és nemzeti identitásformák a 18 - 20. századi magyar és a szlovák történelemben*. Prešov : Universum, 2007, s. 85-87.

⁶² Podrobnejšie DANGL, Vojtech. Dôstojník, manželstvo a rodina v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, 15, 2011, č. 1, s. 3-32.

účasti členov jeho rodiny a popredných predstaviteľov štátu a mesta, ktoré sa, samozrejme, opäť neobišlo bez vojenskej asistencie a slávnostnej vojenskej prehliadky.⁶³ Jeho posledná návšteva sa uskutočnila pri príležitosti otvorenia detskej ošetrovne sv. Alžbety na Zámockej ulici roku 1909, keď ho vítala opäť nielen vojenská hudba, ale aj čestná jednotka 72. pešieho pluku a po obede v paláci arcivojvodu Fridricha mu zahrála aj vojenská hudba honvédskeho pluku.⁶⁴

Snahu o korektné vzťahy medzi mestom a vojskom symbolizovalo sto stromov, ktoré roku 1911 mesto darovalo na výsadbu kasárenského dvora na Špitálskej ulici.⁶⁵ Armáda si vyslúžila nemalé uznanie vo všetkých spoločenských vrstvách, bez ohľadu na národnú príslušnosť, pri účasti a pomoci jej príslušníkov pri odstraňovaní následkov prírodných katastrof a živelných pohrôm. Ako príklad môže poslúžiť veľký požiar v Bratislave roku 1913, ktorému padla za obeť časť mesta. Niekoľko tisíc ľudí sa ocitlo bez prístrešku, a o katastrofe informovala aj zahraničná tlač.⁶⁶ Pri hasení, zachraňovaní osôb a majetku, strážení budov a na záchranných prácach vôbec sa pod dohľadom veliteľa V. zboru zúčastnili aj príslušníci všetkých druhov zbraní bratislavskej posádky. Armáda poskytla aj vlastnú hasiacu a vyprostovaciau techniku. Miestne noviny zdôraznili, že bez ich pomoci by civilní hasiči, napriek tomu, že boli pozvaní aj z ďalších miest, neboli zvládli situáciu. To, že „... *hodinu po vypuknutí tohto strašného božieho dopustenia Bratislava už ukazovala tvár pravého kultúrneho mesta, to je zásluha vojska*“ – napísali s určitým zveličením.⁶⁷ Zástupcovia mesta sa oficiálne poďakovali za nezištnú pomoc a publikovali v tlači ďakovný list adresovaný vojenskému veliteľstvu.⁶⁸ Odrazilo sa to aj na tóne miestnej tlače, ktorá o miestnej posádke písala väčšinou už ako „*náš pluk*“, „*naša posádka*“, „*naša miestna posádka*“, „*naši vojaci*“. Túto prajnú náladu kalila skutočnosť, že zo strany niekoľkých opitých vojakov došlo počas hasenia k rabovačkám, na čo poukázali niektoré budapeštianske noviny. Vzťah k mestskej posádke sa však zásadnejšie nemenil a miestne noviny sa snažili túto negatívnu udalosť zľahčovať.⁶⁹

Nie je možné podceňovať ani vplyv vojenských posádok, resp. dôstojníkov, kadetov a poddôstojníkov na rozvoj športu v regiónoch, kde sa sústreďoval väčší počet vojska. Predovšetkým to boli tradičné športové disciplíny ako strelba, šerm a jazdecko, ale dôstojníci a kadeti mali svoj podiel aj na rozširovaní kurzov lukostrelby, plávania, jachtingu a iných

⁶³ K mileniárnym oslavám v Bratislave a k odhaleniu sochy Márie Terézie okrem dobovej tlače pozri DUDEKOVÁ, ref. 1, s. 91-96, vrátane tu citovanej literatúry.

⁶⁴ Pobyty panovníka v meste okrem dobovej tlače pozri SZABÓ, Ivan – ŠVIHRAN, Ladislav. *Vzácné návštevy Bratislavy*. Poprad : Nakladateľstvo Region, 2005, s. 88-90. František Ferdinand často navštevoval Bratislavu v čase, keď sa uchádzal o ruku svojej neskoršej manželky Žofie Chotkovej, ktorá pôsobila ako dvorná dáma v rodine arcikniežaťa Fridricha v Grassalkovichovom paláci.

⁶⁵ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 25. 6. 1911.

⁶⁶ Podrobnejšie o požiari TANCER, Jozef. *Der schwarze Sabbat. Die Brandkatastrophe in Pressburg als Medienergebnis 1913*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012. ISBN 978-80-223-3281-1; KOMLÓSI, S. Požiar prešporského geta roku 1913. In GOLD, Hugo a kol. *Židia v Bratislave v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2010, s. 140-145. ISBN 978-80-89396-21-4.

⁶⁷ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 18. 5. 1913.

⁶⁸ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 22. 5. 1913.

⁶⁹ *Pressburger Zeitung*, 20. 5. 1913. Podrobnejšie TANCER, Jozef. *Obraz nie je odraz*. Reprezentácie mesta ako výskumný problém. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 33-35. ISBN 978-80-89396-21-4.

vodných športov. V Bratislave dôstojnícky šermiarsky klub usporadúval súťaže, na ktorých svoje šermiarske umenie predvádzali nielen dôstojníci posádky, ale aj civilní šermiarski majstri. Na jednej z týchto súťaží sa zúčastnil aj arcivojvoda Albrecht.⁷⁰ Šermiarsky klub Hungária každý rok organizoval celokrajinskú súťaž šermiarov, ktorá sa konala v Budapešti a na ktorej sa zúčastňovali aj šermiari z Bratislavy. Predovšetkým dôstojníci, ale mali širokú divácku podporu aj zo strany civilného obyvateľstva.⁷¹ Aj *Meštiansky strelecký spolok* tu mal dlhú tradíciu a spolupracoval so športovými strelcami posádky. Mesto prepožičiavalo kryté priestory pre strelecké súťaže, tieto propagovalo a armáda na oplátku dávala z času na čas k dispozícii svoje strelnice mimo mesta. Minister uhorskej vlastibrany v hlásení cisárskemu a kráľovskému ministrovi vojny vo Viedni z novembra 1913 uvádza, že strelecký výcvik mládeže v rámci spolkov a škôl úspešne pokračuje, pričom koncom roka 1912 sa uskutočnilo 300 školení a kurzov, na ktorých sa zúčastnilo 14 000 členov.⁷² V tomto smere ani Bratislava nezostávala pozadu.

Oblubu u obyvateľstva získali jazdecké preteky a ukážky drezúry koní, ktoré boli obvyklé najmä v miestach dislokácie husárskych plukov. Podľa dobových správ sa na tréningoch zúčastňovalo relatívne mnoho divákov a závody sa stali prehliadkou miestnej honorácie. Jazdecká drezúra bola s Bratislavou úzko spätá. Podľa historických prameňov 25. apríla 1873 sa tu v krytej jazdiarni uskutočnili prvé medzinárodné preteky v Európe v jazdeckej drezúre koní, ktoré zorganizovala viedenská spoločnosť *Campagnereiten - Gesellschaft*. Zúčastnili sa na nej predovšetkým dôstojníci a poddôstojníci armády, ale aj viacerí civilní jazdci.⁷³ Kryté jazdiarne posádkov sa využívali aj pri slávnostných príležitostiach. Vyvrcholením jazdeckých podujatí boli celokrajinské súťaže v Budapešti a Debrecíne, kde sa robil aj výber pre budúcu Olympiádu.⁷⁴ Ministerstvo uhorskej vlastibrany podporovalo aj finančne tento šport, aby „*uľahčilo budúcnosti honvédskeho husárskeho zboru*“⁷⁵.

V Bratislave fungoval aj veslársky klub, v ktorom výnimočne pôsobili aj aktívne slúžiaci dôstojníci. Dvaja dôstojníci bratislavského ženijného pluku zožali veľký úspech, keď roku 1900 podnikli na plachtenci, vyrobenej vlastnou rukou, športovú výpravu po Dunaji až k Železným vrátam.⁷⁶ V súvislosti s menovanými spolkami a športovými klubmi v nadväznosti na armádu monarchie treba pripomenúť, že okrem svojho prvotného poslania sledovali aj „*pestovanie a rozvíjanie vlasteneckého ducha smerujúceho do armády*“ a „*bezprostredný kontakt vojska a meštianstva*“ pri napomáhaní „*rozvoja vojenského vlasteneckého ducha*“, ako o tom písal minister uhorskej vlastibrany hlavnému veliteľstvu honvédstva v auguste 1913 a ministrovi vojny do Viedne v septembri toho istého roku.⁷⁷

Bratislava zaujímala v druhej polovici 19. storočia zvláštne postavenie v Uhorsku v súvislosti so súbojmi, najmä súbojmi medzi samotnými dôstojníkmi. Dôstojnícky zbor mal výnimočné a svojské postavenie v uhorskej spoločnosti s vlastnými vnútornými regulami a mnohými odlišnosťami od ďalších vrstiev spoločnosti. A práve súboje patrili medzi tie

⁷⁰ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 27. a 28. 4. 1912.

⁷¹ VHA Bratislava, IV. HKP, 1938/1914 eln.

⁷² HL Budapest, HFP, 2958/1913 eln.

⁷³ GRESSNER, Juraj. *Svetové prvenstvo Bratislavy v jazdeckej drezúre*. Dostupné na internete <http://www.jazdectvo.sk/vyrocie2.php>.

⁷⁴ VHA Bratislava, IV. HKP, 1832/1914 eln.

⁷⁵ HL Budapest, HM, 8604/1913 eln. Tiež ref. 20, s. 185.

⁷⁶ *Pressburger Zeitung*, 5. 11. 1900.

⁷⁷ HL Budapest, HFP, 2876/1913 eln; 2958/1913 eln.

vonkajšie fenomény, ktoré sa stali najvýraznejším a najviditeľnejším prejavom svojského kódexu dôstojníckej cti. Ten napriek zákonom zakazujúcim tento spôsob vybavovania si účtov a odporu cirkvi nútil prijať výzvu na súboj, respektíve vyzvať na súboj „súbojaspôsobilú“ osobu v prípade urážky. A to nielen urážky dotýkajúcej sa vlastnej osobnej cti, ale aj cti dôstojníckeho stavu, armády, panovníka, príslušníkov rodiny a pod. Od sedemdesiatych rokov 19. storočia do vzniku prvej svetovej vojny súboje nadobudli takú intenzitu, že publicisti toto obdobie nazvali obdobím „súbojovej mánie“. V Bratislave sa odohral najväčší počet súbojov v Uhorsku hneď po Budapešti. Sem často dochádzali duelanti, a to nielen dôstojníci, ale aj vysokopostavení „súbojaspôsobilí“ civilisti, z Viedne. Okrem zachovania väčšej anonymity to malo svoju príčinu aj v tom, že v Rakúsku sa previnenia proti paragrafom príslušného zákona týkajúceho sa súbojov hodnotili prísnejšie a dodržiavali pregnantnejšie než v Uhorsku. Súbojové príručky odporúčali vykonať súboj vo väčšom meste aj s ohľadom na to, že v prípade zranenia tu boli väčšie možnosti na záchranu života. Navyše v Bratislave boli na tú dobu dobre vybavené šermiarne, a okolité lesy poskytovali vhodné miesta na tento spôsob „diskrétného“ riešenia otázky cti. Dôstojníci miestnej posádky často robili aj sekundantov v týchto konfliktoch.⁷⁸

***

Z uvedeného výpočtu styčných plôch medzi príslušníkmi posádok a mestského obyvateľstva by sa mohlo zdať, že tieto boli v zásade bezproblémové. Nebolo tomu však tak. Vzťah príslušníkov posádky a mestského obyvateľstva nebol vždy idylický, v rôznych lokalitách sa odlišoval a objavovali sa ňom rôzne trhliny. Niekde bol z oboch strán priateľský, inde vcelku indiferentný, ale boli miesta a situácie, kde vznikalo aj veľké napätie. V uhorských mestách badať značný rozdiel vo vzťahu k veliteľstvám honvédskejších posádok a posádok spoločnej armády, ale roztržky vznikali aj medzi príslušníkmi dôstojníckeho zboru spoločnej armády a honvédstva v tom istom meste. Výplývalo to predovšetkým z traumy maďarských kruhov z porážky revolúcie 1848 – 1849 a z kompromisného riešenia novej štruktúry armády monarchie po vyrovnaní roku 1867. Napätie spôsobovali tiež snahy opozičných maďarských politických strán o vytvorenie samostatnej uhorskej armády na jednej strane a konzervovanie daného stavu zo strany panovníka a armádneho velenia na strane druhej. Viedenský centralizmus, prejavujúci sa takmer vo všetkých dôležitejších otázkach organizácie a výstavby armády, narážal na odpor maďarskej šľachty, džentry a buržoázie, ktorí v ňom videli predovšetkým obmedzovanie maďarskej supremacie v Uhorsku a symptómy národnostného útlaku z rakúskej strany, spojené aj s nevýhodami v politickej, ale aj

⁷⁸ Podrobnejšie DANGL, Vojtech. Dôstojnícke súboje v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, 16, 2012, č. 2, s. 9-38. Už roku 1866 rozvíril hladinu viedenského spoločenského života súboj medzi dvoma generálmi, účastníkmi prusko-rakúskej vojny. Jeden z nich ospravedlnenie za vtipne myslenú poznámku ani po naliehaní svojich sekundantov neprijal a v súboji, ktorý sa konal v priestoroch Železnej studienky v Bratislave, svojho kolegu zastrelil. Naplnenie predpokladov vedúcich k súbojom bolo mimoriadne vágne. V súbojovom kódexe Vilmosa Claira sa píše: „Každé slovo, písmo, kresba, zámerný pohyb alebo úder; ktoré útočia na v spoločnosti povinný vzájomný jemnocit, sebavedomie alebo česť, znamená urážku“ (CLAIR, Vilmos. *Párbajkódex*. In *Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok*. Párbajkódex (zost. SÁGVÁRI, György). Budapest : Osiris Kiadó, 2002, s. 439. ISBN 96-3-389-265-1.

ekonomickej sfére. V tomto duchu dochádzalo ku konfliktom, ktoré niekde prerástli do veľkých rozmerov a ovplyvňovali činnosť parlamentu a uhorskej politiky vôbec.⁷⁹

V niektorých, najmä menších mestách, sa dôstojnícky zbor zámerne izoloval od mestskej spoločnosti, dával najavo svoju nadradenosť, vzťahy boli chladné. Do vzťahových otázok okrem napätia medzi Viedňou a Budapešťou vstupovali teda problémy politického, národnostného i sociálneho charakteru, miestami aj prezieravý postoj časti dôstojníkov k miestnemu obyvateľstvu ako k reprezentantom zaostalých „malomešťanov“, niekde aj jazykové bariéry. Odpor miestami vyvolával hýrivý život slobodných dôstojníkov, konflikty, ktoré často končili nezmyselnými súbojmi, strety mestskej mládeže s vojakmi na vychádzkach a tanečných zábavách a pod. Autor článku vojenského časopisu *A hadsereg* si netrúfa rozhodnúť, či v spoločnosti majú prevahu tí, ktorí majú kladný vzťah k dôstojníckemu zboru rakúskej armády, alebo tí, čo ho predovšetkým kritizujú. Bol ale presvedčený o tom, že vo viacerých smeroch kritika zo strany civilného obyvateľstva je výsledkom nevedomosti, neinformovanosti a arogancie.⁸⁰

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že predovšetkým v oblastiach s prevahou maďarského obyvateľstva sa vzťah k armáde vylepšoval. Toto konštatovanie však pre oblasti s prevahou slovenského obyvateľstva neplatí. Ak túto otázku budeme sledovať predovšetkým cez prizmu dobovej tlače v širších historických kontextoch od rakúsko-uhorského vyrovnania do prvej svetovej vojny, zdá sa, že najmä v nižších spoločenských vrstvách a v kruhoch slovenskej inteligencie sa tento vzťah, naopak, zhoršoval alebo nanajvýš dostával indiferešnú podobu. Malo to svoje rôznorodé príčiny vyplývajúce z kontroverznej vojenskej politiky monarchie vrátane zahraničnej aktivity smerujúcej proti slovanským národom, predovšetkým proti Srbsku a Rusku. V neposlednej miere tu svoju úlohu zohral aj neustály nátlak maďarských politických strán na pomadžarčovanie armády v Uhorsku, ako aj výsledky všeobecného zbrojenia s neblahými dôsledkami na životnú úroveň obyvateľstva atď.

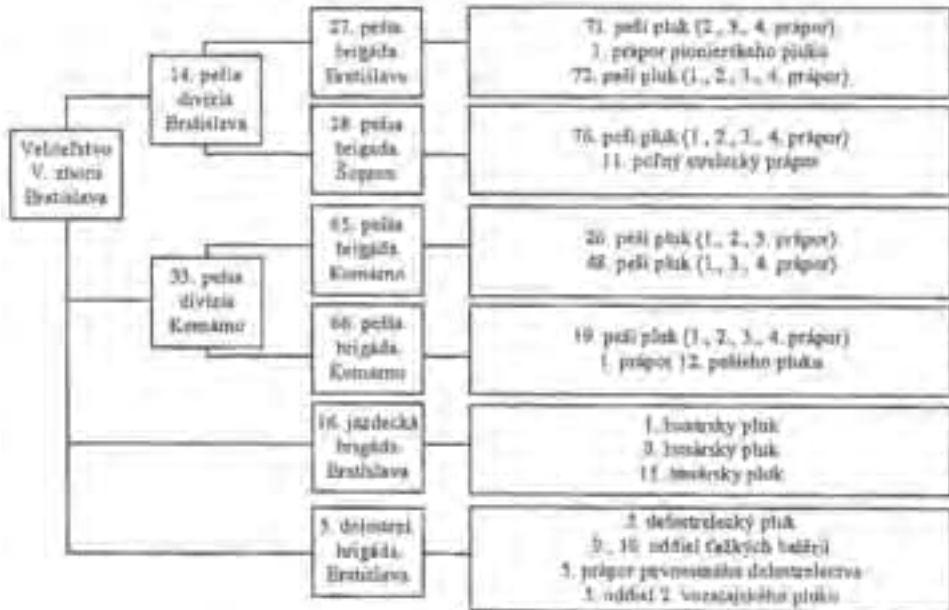
Doterajšie naše poznatky potvrdzujú, že v postoji k armáde ako k reprezentantke moci, k nositeľke ochrany dualistického usporiadania a presadzovania zahraničnej politiky dynastie a vládncích vrstiev monarchie, či už ide o slovenské mestské alebo vidiecke obyvateľstvo, svoju dominantnú úlohu zohrali dejinné konklúzie, transformujúce sa do širokého spektra problematiky, ktorú sme si zvykli nazývať národnostnou. Ide o mimoriadne zložitý komplex otázok, ktorý je zvlášť výrazný, ak ho budeme skúmať cez prizmu spoločenských, vnútro i zahraničnopolitických, sociálnych, kultúrnospoločenských súvislostí a neobídeme ani významný aspekt citový, pretavujúci sa v historickom vedomí, v historických skúsenostiach a v spoločenských a národných tradíciách. Na takýto hlbší rozbor si však ešte budeme musieť počkať, a to aj v spojitosti s dejinami nášho hlavného mesta.

⁷⁹ Bližšie DANGL, ref. 13 s. 37-61; LÁNG, Péter. Történeti előkép a civil – katonai kapcsolatokhoz (1867 – 1914). In *Társadalom és honvédelem*, 3, 1999, č. 3-4, s. 7-15; SZATMÁRI, Mór. *Húszeredő parlamenti viharai*. Budapešť : Amicus Kiadó, 1928; NAGY, Tamás. Politikai válság, hadsereg, kompromisszum (1905 – 1917). In *Társadalom és honvédelem*, 2, 1998, č. 1-2, s. 111-126; SEGÉŠ, ref. 4.

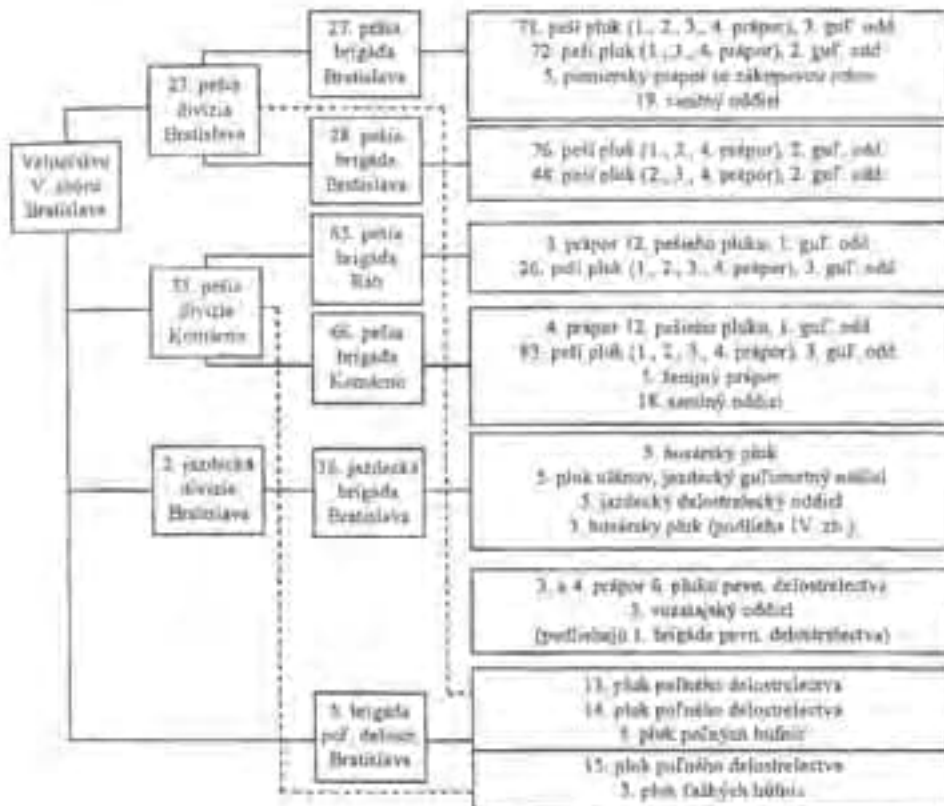
⁸⁰ *A hadsereg*, 1910, č. 12 – 13, s. 179-180.

Príloha č. 1

SCHEMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE V. ZBORU V ROKU 1890

Príloha č. 2
**SCHEMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE V. ZBORU V ROKU 1914
 (PRED VYPUKNUTÍM VOJNY)**

V. DANGL: PRESSBURG/BRATISLAVA ALS GARNISONSTADT (1867 – 1914)

Preßburg und seine nahe Umgebung hatten seit Urzeiten dank ihrer günstigen geographischen Lage am Zusammenlauf der Flüsse Donau und Mähren eine immens wichtige militärische Bedeutung und wurden daher für ein strategisch wichtiges Gebiet gehalten. Daran hat sich auch nach dem Umformieren der Wehrkräfte der Monarchie zu Zeiten des Dualismus nichts geändert, trotz der Tatsache, dass die ehemaligen militärischen Festungen infolge der außenpolitischen Umorientierung und den daraus folgenden Veränderung der Ausrichtung der militärisch-strategischen Vorsätze der Monarchie immer mehr an Bedeutung verloren haben und zunehmend zu Konzentrationsorten der Wehrkräfte, Militärlagerhäusern, Versorgungszentren usw. wurden. Laut Meinung des Oberkommandos gehörte Preßburg zu den Städten, die die Anforderungen der Militärverwaltung nicht nur vom geographischen und strategischen Gesichtspunkt, sondern auch angesichts des Umformierens der Wehrkräfte der Monarchie, insbesondere der verwaltungsmilitärischen Regelung, erfüllten. Wichtige Rolle spielte hierbei die relativ geringe Entfernung Preßburgs von den zwei größten Städten und zugleich politisch-militärischen Zentren der Monarchie – Wien und Budapest, des Weiteren die Verkehrs- und demographischen Gegebenheiten, der Industrialisierungsprozess, Ausbau von Betrieben und Produktionszweigen, die abhängig waren von den Aufträgen des Militärs, usw. Preßburg wurde zum Zentrum der Kommandantur des V. Armeekorps der k. u. k. Armee und im Rahmen des Ausbaus der ungarischen königlichen Heimwehr auch zum Sitz der Kommandantur des IV. Honved-Bezirks. In der Stadt selbst waren viele Militärverbände stationiert, die dieser Kommandantur unterstellt waren, und zwar Militärverbände fast aller Art – Infanterie-, Kavallerie-, Artillerie-, Versorgungsverbände und die technischen Verbände. Obwohl in vielen Fällen die für die Friedenszeit vorgesehene Zahl der Verbände nicht erreicht werden konnte, waren im Jahre 1900 insgesamt 3 308 Angehörige der k. u. k. Armee und 877 Honved-Angehörige in Preßburg stationiert. Preßburg war somit die zweitgrößte Garnisonstadt auf dem Gebiet der heutigen Slowakei und die drittgrößte Garnisonstadt in Königreich Ungarn. Unter anderem waren hier die Kommandantur und die Verbände des 72. Infanterieregiments stationiert, das 1900 zu 50%, im Jahre 1914 zu 51% und 1918 sogar zu 65% aus Soldaten slowakischen Herkunft bestand. Des Weiteren war in Preßburg das 13. Infanterieregiment der ungarischen königlichen Heimwehr (Honved) stationiert, das 1914 zu 51% und 1918 dann zu 38% aus Slowaken bestand.

Seit der zweiten Hälfte der 1880er Jahre waren auf dem Gebiet der Slowakei die Anzeichen einer schnell vorantreibenden Urbanisierung immer mehr sichtbar, was sich auch am Bau von Kasernen niedergeschlagen hat. In den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts sind wir Zeugen einer dynamischen Entwicklung im Bereich des Ausbaus von Kasernen eines neuen Typs, die den modernen Anforderungen und Spezifika einzelner Militärverbände unterschiedlicher Art besser angepasst waren. Der Ausbau von Kasernen war unterstützt vom Staat und Militärfiskus, einen weiteren und keineswegs geringen Beitrag leisteten die Städte und die Gaue. Beim Entscheidungstreffen der Städte betreffend Ausbau von Kasernen spielten die wirtschaftlichen und kulturellen Faktoren der Anwesenheit der Militärgarnison für die Stadt eine primäre Rolle, was zu einem bis dahin ungewöhnlichen Wettbewerb unter den Städten des Königreich Ungarn führte. Auf die Risiken einer solchen Rivalität hat auch die zeitgenössische Presse oft hingewiesen.

In Preßburg selbst kam es außer Umbau von älteren Militäranlagen auch zum Ausbau von neuen Kasernenkomplexen, der teilweise vom Militärfiskus, und teilweise von der Stadt selbst finanziert wurde. Die flächenmäßig größte bebaute Bebauung durch Kasernen wies in der Vorkriegszeit die Stadt Košice/Kaschau auf, verfolgt von Preßburg. Für die Erlangung ökonomischer Vorteile, die von der Präsenz der Militärgarnisonen waren die Stadtverwaltungen gerne bereit, langfristig Schulden zu tragen, bzw. die eventuellen wirtschaftlichen Misserfolge vor allem in den ersten Jahren des Baues von Kasernen in Kauf zu nehmen. Das fortdauernde Interesse an Militärgarnisonen ist eine Indiz dafür, dass die Städte durchaus bereit waren, Risiken auf sich zu nehmen. Die wirtschaftlichen Gewinne waren nämlich nicht nur mit der Vermietung von Kasernen, Exerzierplätzen und Barackenkolonien an den Militärfiskus, sondern auch mit weiteren ökonomischen Vorteilen, die aus der Anwesenheit zahlreichen Militärtruppen resultierten, verbunden. Die Proviantversorgung lief meistens durch

die lokalen Lieferanten. Weitere Einnahmen flossen aus den Lieferungen von Kohle, Holz, Heu, Mengfutter für Pferde, aus der Vermietung von Wohnungen an die Offiziere und ihre Familien, höherer Umsätze der Hotels und Gasthäuser. Profite verzeichnen konnten Gastwirte, Bordellbesitzer, Schneider, Schuhmeister, Bügeleien, Bauhandwerker, Geschäftsleute und Unternehmer, die ihr Warensortiment oft an die Bedürfnisse der Armeeingehörigen angepasst haben. Für die Mädchen aus den umliegenden Dörfern bot sich die Möglichkeit, als Hilfskräfte in den Haushalten der Offiziersfamilien, Köchinnen, oder als Dienstmädchen angestellt zu werden. Interesse an Kasernen zeigten auch Energie-, Strom- und Gaslieferanten, Mühlenbesitzer, Lederer, Textilfabrikanten, Kleinwarenhändler, Trafikanten, Marktleute usw. Auch die Staatseisenbahnen haben Profit gezogen von der Konzentrierung größerer Armeeverbände. Die Liste der Profiteure war jedoch viel länger.

Der wirtschaftliche Nutzen und der damit verbundene Aufschwung der Städte war zwar der wichtigste Beweggrund bei der Bemühung der Städte, die Armee bei sich stationieren zu lassen, jedoch auch weitere Motive, hauptsächlich gesellschaftlicher und kultureller Natur, sind von Bedeutung, die bei der Entscheidungstreffung der Organe der Stadtverwaltung eine Rolle gespielt haben. Z. B. das gesellschaftliche Leben in Preßburg bekam einen neuen Impuls dank der Militärmusik. Die Militärkapellen veranstalteten eine Reihe von Konzerten unter freiem Himmel, gastierten bei Feierlichkeiten jeglicher Art, machten Auftritte bei Kirchenfesten, Staatsfeiertagen, Bällen, Tanzabenden und Veranstaltungen verschiedener Vereine, sorgten für musikalische Begleitung bei Theaterspielen usw. Das Garnisonmusikensemble der 72. Preßburger und des 71. Trentschiner Infanterieregiments, die nicht selten vom Orchester des 13. Preßburger Honved-Regiments begleitet wurden, veranstalteten Monsterkonzerte, die von bedeutenden Besuchern aus Wien besucht wurden und mit großem Erfolg Stücke von Klassikern wie Mozart, Grieg, Beethoven, Wagner, Schubert, Weber, Meyerbeer u. a. vorgespielt haben. Referenzen über Beliebtheit und Vielfalt der Preßburger Militärmusik kamen von allen Seiten. Die leichte Zugänglichkeit der Produktion dieser Musikkörper für jedermann hatte zu Zeiten der langsam abdankenden Ständegesellschaft und der Entwicklung von Prioritäten des Bürgertums eine große Bedeutung. Ihre Auftritte wurden zur Tradition, zum festen Bestandteil des Stadtkolorits und zur Kulisse für das äußere Erscheinen der Stadt.

Bei der Entfaltung und beim Organisieren des kulturell-gesellschaftlichen Lebens als auch bei der Festigung der Bindungen zwischen der Armee und dem Bürgertum spielten die in Preßburg zahlreichen Militär-, bzw. Offizierskasinos und die Bürgervereine eine wichtige Rolle. Die Offiziere und die Kadetts erfüllten eine bedeutende Funktion innerhalb der städtischen Gesellschaft, insbesondere bei der Gestaltung des Gesellschaftskodex, ethischer Normen der Gesellschaft, und waren äußerst willkommen in den Familien mit heiratswilligen Töchtern. Zum Spannenden Ereignis wurden für die Bewohner der Stadt die Antritte und Aufmärsche von Armeetruppen bei Feierlichkeiten, ihre Assistenz bei Kirchenfesten, bei den Besuchen des Monarchen und amtlich hochgestellter Angehörigen der Herrscherdynastie. Dank ihres Einsatzes bei der Beseitigung der Folgen von Naturkatastrophen gewann die Armee Anerkennung in vielen Gesellschaftsschichten, ungeachtet ihrer nationalen Angehörigkeit. Als Beispiel sei hier der große Brand in Preßburg im Jahre 1913, dem fast Hundert Häuser zum Opfer fielen. Beim Löschen des Brandes, der Rettung von Personen und des Eigentums, Bewachung von Gebäuden und im Rettungseinsatz nahmen Angehörige aller in Preßburg stationierten Militärverbände teil.

Den Einfluss von Besatzungen, Offizieren, Kadetten und Unteroffizieren bei der Entwicklung des Sports darf nicht unterschätzt werden. In erster Linie waren es die traditionellen Sportarten wie z. B. Schießen, Fechten, Reiten, Pferdedressur, dazu hatten die Offiziere und Kadetten ihren beträchtlichen Anteil an der Verbreitung von Bogenschießen-, Schwimm-, Segelkursen und anderen Wassersportarten. Einige von ihnen verzeichneten Erfolge an internationalen Turnieren. Im Zusammenhang mit den Turn- und Sportverbänden muss betont werden, dass sich diese auch „das Fördern und die Verbreitung des patriotischen Geistes in der Armee“ zu Ziel gesetzt haben und oft auch vom k. u. Honved Ministerium mit Sitz in Budapest unterstützt wurden.

Preßburg hatte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine besondere Stellung innerhalb Ungarns in Bezug auf die Duelle, vor allem Offiziersduelle. Die Duelle gehörten zu den Außenphänomenen, die die eigenartige Wahrnehmung des Offiziershonorarkodex am markantesten und sichtbarsten

gekennzeichnet haben. Dieser Ehrenkodex zwang den Offizier, bzw. jede „duelltaugliche“ Person, das Duell im Falle einer Ehrenbeleidigung anzunehmen, trotz des gesetzlichen Verbots dieser Art von Streitleistung und trotz der Abneigung der Kirche. Hierbei ging es nicht nur um die eigene Ehre, sondern auch um die Ehre des Offiziersstandes, der Armee, des Herrschers, Angehörigen der Familie usw. seit den 1880er Jahren bis zum Ersten Weltkrieg nahmen die Duelle dermaßen an Intensität, dass die zeitgenössischen Journalisten diese Zeit als Zeitalter der „Duell-Manie“ benannt haben. In Preßburg kam es zur zweitgrößten Zahl an Duellen im Königreich Ungarn, gleich nach Budapest. Nicht selten zog es auch Duellanten aus Wien nach Preßburg. Eines der Beweggründe war, neben der Beibehaltung der Anonymität, auch die Tatsache, dass das Verstoßen gegen das zuständige, über Duellverbote handelnde Gesetz, viel strenger und konsequenter in Österreich, als in Ungarn bestraft wurde. Im Falle einer Verletzung waren die Chancen einer schnellen und professionellen medizinischen Behandlung des Betroffenen viel größer als in einer Kleinstadt, außerdem gab es in Preßburg gut ausgestattete Fechtsäle und die Wälder in der Umgebung boten gute Bedingungen für eine „diskrete“ Regelung der Ehrenbeleidigung. Die Offiziere aus den örtlichen Garnisonen traten oft in der Rolle der Sekundanten bei Duellen auf.

Die Beziehungen der Angehörigen der Garnisonen mit der einheimischen Stadtbevölkerung waren nicht immer idyllisch, waren von Ort zu Ort unterschiedlich; in einigen Städten war das gegenseitige Verhältnis freundlich, in anderen eher indifferent, zeitweise gab es auch Spannungen. In den Städten Königreich Ungarns sind Unterschiede zu beobachten in der Beziehung zu den Kommandanturen der Honved Garnisonen und den Garnisonen der k. u. k. Armee, zu Konflikten kam es jedoch auch unter den Angehörigen des Offizierskorps der gemeinsamen Armee und des Honved in der gleichen Stadt. Dies hatte seine historischen Wurzeln, als auch einen politischen und wirtschaftlichen Hintergrund. Im Allgemeinen kann festgestellt werden, dass es in den Gebieten mit der Mehrheit an magyarischer Bevölkerung seit dem österreichisch-ungarischen Ausgleich zu einer schrittweisen Verbesserung des Verhältnisses zur Armee kam. Diese Feststellung ist für die Gebiete mit der mehrheitlich slowakischen Bevölkerung nicht tragbar. Die bisherigen Kenntnisse bestätigen, dass die entscheidende Rolle in dieser Beziehung die geschichtlichen Konklusionen, die sich in ein breites Problematik-Spektrum transformierten und die meistens mit den Begriff „Nationalitätenfrage“ bezeichnet wurden, gespielt haben. Es handelt sich um ein kompliziertes Fragenkomplex, bei dem eine ganze Reihe von gesellschaftlichen, innen- sowie außenpolitischen, sozialen und kulturell-gesellschaftlichen Faktoren, und nicht zuletzt der mit Gefühlen verbundenen Faktor, der sich in der historischen Wahrnehmung, in historischen Erfahrungen und nationalen Traditionen niederschlägt, in Erwägung gezogen werden müssen. Dies ist allerdings eine der zukünftigen Aufgaben.